

ריהטא דחקלאי

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

הקדמה

מכתב לכבוד הגאון המחבר שליט"א,¹
דבר האמור עם הספר² במאמר הנחמד "אילה שלוחה"³

בעזרת השם יתברך

מלאתי שמחה וגיל ועיני אורו באור תורה המאיר, ובא בחסד עליון נותן התורה ברוך הוא, דיהיב חכמה לחכימין, להאיר על גבול ישראל, בהאי ספרא רבא ויקירא, שדה אשר ברכו ד', הלא המה ספרי "שני-חמד" מכבוד מר ידידי ורחים לבאי, הגאון הגדול צדיק ועניו, המחבר שליט"א,⁴ אשר במכתב קדשו⁵ הרבני בעניןו, והציע לפני את אשר ברוח צפון עם לבבו הטוב, לזכות את הרבים, להעיר לב הרבנים הגאונים גדולי הדור שליט"א, להשכיל אל דבר הנוגע מאד לכללות עמוד ההוראה, אשר בא זכרוננו במאמר כתוב מידי איש צדיק תמים וגאון, אשר ברב-ענות-צדק יתפוץ בעלום שמו,⁶ אשר הוצאתי המאמר הנכבד ההוא להאיר עולם בחסד השם יתברך בספר "עטור-סופרים", שיצא לאור על ידי הצעיר, וקראתיו בשם "זוהר" אור בהיר,⁷ יען אשר הוא אור נוגה על דרך ההוראה, לברר וללבן דברים כשמלה, לדון ולהורות לשעה

1. נדפס לראשונה באינציקלופדיה "שני-חמד" להגאון החכם חיים חזקיהו מדיני זצ"ל, חלק ו (במהדורות המצויות היום) דף י, ב - יט, ב.
החלוקה לפסקאות והכתרות בקובץ זה נעשו בידי העורך. נעורנו בדברים הראשונים והתמציתיים שב"לשכת הסופר" (ראה מבוא) כדי לזהות ט"ס בטוחות שב"ריהטא דחקלאי". כמו כן העתקנו בתוך הערות במקומות אחדים לשונות שנדפסו ב"לשכת הסופר" אך הראייה השמיטם מה"ריהטא דחקלאי". אף שזו "משנה ראשונה", לפעמים הרגשנו צורך לצטט משם, שכן לפעמים הדברים מבהירים סתומות.
כמה פעמים השמיע באוזנינו, מו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל, כי משתוקק הוא שכתבי מרן הראייה בהלכה יוהדרו, וידונו בהם בדרישה וחקירה. מאד שמח על הספר "בירורים בהלכות הראייה" שיצא לאור לפני כעשור שנים, מפעל גדול שהיה פרי יוזמתו. כמה פעמים שמעתי ממנו אף זאת: "יש להמשיך במלאכה ולהוציא כרכים נוספים של בירורים מעין לו בהלכות הראייה".
2. החח"ם - החכם חיים חזקיהו מדיני זצ"ל, בעל ה"שני-חמד".
3. "עם הספר" - כמו "בספר".
4. אילה - אימרא יאה לגדולי הדור. זה הוא שם ההקדמה של החח"ם למאמר "זוהר אור בהיר" שהעתיקו מה"עטור-סופרים". ראה להלן הערה 14 ובמבואנו.
5. החח"ם.
6. אגרות לראייה מהדו"ב אגרת טו, ראה לעיל במבוא.
7. האדמו"ר, הגאון הרב ר' זאב ב"ר יוחנן טווערסקי זצ"ל מרחמיסטרביקה. ראה לעיל במבוא.

ולדורות, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא רבתא, באורח נכון ובטוח מכל מכשול. גם רמותי בו שם הגאון החסיד בעל המאמר שליט"א ושם אביו וצוקלל"ה⁸.

והיה המחשבה הטובה אשר העיר הרב הגאון בעל המאמר שליט"א, אשר לא באה לידי מעשה, מסבת דבר אשר בעוונותי הרבים עמדו עלי מכשולים בדרך הקודש, והוכרחתי להפסיק עבודת ה"עיסור-סופרים", מפני מחלת אשתי הראשונה אשת נעורים⁹ תנצב"ה, בת כבוד מורי-חמי הגאון הגדול איש האמת מורנו הרב ר' אליהו דוד שליט"א, הגאון אב בית דין קדוש מיר, שהיה חליה ארוך בעוונותי הרבים, אשר בו נפטרה לחיי עולם הבא¹⁰. ומאז השברתי מאד, לא עליכם, ועברו זמן זמנים טובא אשר רבו טרדותי ויגון בלבבי, ולא היה לאל ידי לצאת המערכה לערוך בעבודת ה"עיסור-סופרים" אשר חשבתי בעזרת השם להכינו ולסעדו, לזכות הרבים בכמה דברים טובים ומועילים לתורה ולתעודה. על כן נשתכח הדבר והמחשבה הטובה עדיין לא נצטרפה למעשה.

ועתה אור ד' ויאר לנו, על ידי כבוד הגאון המובהק מחבר ספר "שדי-חמד" שליט"א, אשר כל ישעו וחפצו ומחשבתו הרצויה, הניכרת מתוך מעשה תקפו וגבורתו, רק לזכות את הרבים ולישר מסילה העולה מלבונה של הלכה לבית-אל אלקי ישראל, אשר אין לו בעולמו מיום שחרב בית המקדש כי אם ד' אמות של הלכה בלבד.

ועתה הובא המאמר הוא¹¹ האמור עם¹² הספר "עיסור-סופרים", אל תוך ספרו¹³ היקר. ומאתי הצעיר דרש דרש, אם יש עמדי משלי, או מאיזה רב, מה להוסיף על דברי קודש אמריא יאי¹⁴ הדא.

והנה החילותי בעניי או, בעת עריכת ה"עיסור-סופרים", להעיר ולהוסיף על איזה דברים ב"לשכת הסופר"¹⁵, ובא קצת הדברים, אפס קצתם בחלק הראשון מה"עיסור-סופרים", ויותר מהם בחלק השני, אך גם שם לא באו כל אשר העירותי על זה או¹⁶.

על כן הנני בא לעשות רצון צדיק מר ידיד נפשי הגאון המובהק המחבר שליט"א¹⁷, ואעתיק הדברים¹⁸ בצירוף הנדפס עם הכתוב אצלי¹⁹, ואהיה כטפל לעושה מצוה, ונקיטנא בשיפולי

8. ראשי תיבות זאב. בהי"ד = בן הרב ר' יוחנן, ראה לעיל במבוא.

9. מרת בת-שבע אלטא.

10. נפטרה ממחלה ביום ג' לסדר בחקותי, י"ג באייר [או בג' לסדר במדבר כ' באייר] ה'תרמ"ט. ראה "סדר אליהו", אבטוביוגרפיה של הגאון האדר"ת, עמ' 70, 72.

11. "זוהר אור בהיר".

12. "עם" - כמו "בתוך".

13. שדי-חמד, במהדורות המצויות היום: חלק ו דף י, ב - יט, ב.

14. אמריא יאי - כבש נאה. על פי פסחים נו, א. ומפיל לשון זאת על לשון החת"ם באגרתו המקדימה אל הראי"ה, שבה הכליל את הקדמתו הוא למאמר "זוהר אור בהיר", ושמה בראשה: "איל"ה שלוחה", ראה לעיל הערה 4 ובמבואנו.

15. מדור הערות של הראי"ה, עורך ה"עיסור-סופרים", על המאמרים הנדפסים שם, ושאר הערות. הערותיו למאמר "זוהר אור בהיר" נדפסו שם בחלק א דף יט, ב. ובחלק ב דף יח, א - כ, ב.

16. הערות ג-ד שסימן כאות ס"ק להערות של המו"ל, לא באו בדפוס, גם לא בחלק ב של ה"עיסור-סופרים" שיצא לאחר מכן.

גלימיה דמר הגאון המחבר שליט"א²⁰, ובהורמנא דכבוד הגאון הצדיק בעל המאמר שליט"א²¹, הנני בא לדון בקרקע לפני הדרת גאון תורתם. ואני תפלה לאלקי השמים, יהיה לנו אל למושעות, לכונן מעשי ידינו לשנים הבאות, לטובה על ישראל ועל רבנן למופת ואות, ומחשבת ישרי לב של "שדה חמד" יפריח, כגנה ורועיה תצמיח (ישעיה סא, יא), וחפץ ה' בדינו יצלית.

א²². האם אסור להורות מהלכות פסוקות מבלי שידע טעם הדין

הנה בעיקר העצה הנאמנה, שכתב²³ כבוד הגאון בעל המאמר שליט"א²⁴, להביא אל החלק "פעלים לתורה"²⁵, גם אותן הדינים שבאו בספרי המלקטים, רק [שבאו שם] בלא כל יסודי הטעמים, ו[הרי] דרך רוב המלקטים הוא שלא להביא הטעם, ואם יביאו, לא יביאו כל עיקרי הטעמים, כי אם מקצתם. ולפעמים המחבר בעל התשובה בעצמו סמך על קיבוץ איזה טעמים יחד²⁶.

דעת הרמב"ם, הראב"ד והכסף-משנה שמוותר להורות מבלי לדעת טעם הדין

והנה לענין הלכה והוראה, אם הטעם מעכב, עד שיהיה אסור להורות, עד שידע טעם הדין או לא, תליא באשלי רבבי. והרמב"ם ז"ל שחיבר ספרו הגדול משנה תורה, והיתה כונתו בזה להורות מתוכו הלכה למעשה, לכן כתב בהקדמתו שלא יצטרך אדם לספר אחר כי אם ספר התורה והמשנה תורה. וכך כתב בשולחן-ערוך להגאון רש"י זצ"ל בהלכות תלמוד-תורה בקונטרס-אחרון פרק ב הלכה א²⁷.

ובודאי הדבר מוכרח לומר כן, שכונת הרמב"ם במה שכתב "לא יצטרך אדם לספר אחר", היינו לענין הוראה למעשה המוכרחת, אבל לענין לימוד, הרי בעצמו כתב בהלכות תלמוד-תורה פרק א הלכה יא ויב, שחייב כל איש לעסוק בשליש בתלמוד, שהוא הבנת דבר מתוך דבר

17. החח"ם.

18. מ"לשכת הסופר", ראה במבוא.

19. הרחבות הערות א-ב שבלשכת הסופר וכן הערה ג, ראה מבוא.

20. החח"ם.

21. הגאון ר' זאב טברסקי.

22. זהו פיתוח דברים שפיתח הראי"ה מהערה א שסימן ב"עיתור-סופרים" בתוך המאמר "זוהר אור בהיר" וכתב אותה ב"לשכת הסופר" שבתוך ה"עיתור-סופרים" חלק א דף יט, ב וחלק ב דף יח, ב - יט, ב. ראה מבוא.

23. "עיתור-סופרים" חלק א דף י, א, בריש מאמרו המתחיל במילים "אל החלק הנקוב". הוא קורא ללקט פסקי דינים העולים מתוך ספרי ראשונים ואחרונים, "בשאלות השכיחות למעשה", עם הטעמים, וכן לעשות עם אותם פסקי דינים שכבר נדפסו ב"ספרי המלקטים", אך נדפסו שם בלא הטעמים.

24. הגאון ר' זאב טברסקי.

25. מדובר בחלק העיקרי והחשוב שבקובץ "עיתור-סופרים" שיעד עורכו הראי"ה, ראה מבוא.

26. וב"לשכת הסופר" נוסף כאן: "ובספרי המלקטים לא הביאו [אלא] רק טעם אחד מכל הטעמים".

27. כך לשונו של הרש"י בעל ה"תניא": "ואויל הרמב"ם לשיטתו, שחיבר ספרו משנה תורה בלי נתינת טעמים להלכות כלל ועשאו להורות מתוכו לבדו, כמו שכתב בהקדמתו שם, שלא יצטרך אדם לחיבור אחר בעולם

ואחרית דבר מראשיתו. אם כן, מה שאמר שיספיק ספר התורה עם ספרו, היינו להורות. וכן משמע בכסף משנה שם, ביישובו על השגת הראב"ד, שכתב שהרמב"ם תיקן על מי שירצה לסמוך על ברירתו, ואם ירצה מי לעיין בגמרא ופוסקים, מי מעכב על ידו. משמע מזה שאין חיוב כלל, אפילו למי שיש בידו לירד לסוף דעתו בגמרא ופוסקים, רשאי לסמוך על ברירתו של רבינו. רק אם ירצה, יוכל לעיין. ויותר ממה שכתב בכסף משנה שם בסוף, שגם חד בדרא כמו הראב"ד ז"ל יוכל לסמוך אם יהיה נחפו, משמע מזה שאין איסור כלל, ואין חיוב לענין הוראה לעיין אחר הטעמים, רק שידע הדין על בוריו כפשטיה.

וכן משמע דעת הראב"ד שלא השיג עליו כי אם מכח טעם אחר, שלא הביא ראיה לדבריו (ולא כתב הדברים בשם אומרם). על כן אין כדאי לסמוך במקום שהכריע כדעה אחת מדעת הגאונים, אבל משום חסרון הטעם לא השיג.

חילוק: להורות מדמיון מלתא למלתא - אסור בלא ידיעת הטעמים, דעת רש"י

והנה מדברי הגאון רש"י ז"ל נראה דרש"י פליג בזה על הרמב"ם וסבירא ליה שאסור להורות בלא ידיעת הטעם²⁸. וצריך עיון מנא לן. שיש לפרש שאין כאן מחלוקת, שהרמב"ם שעשה את ספרו משנה תורה, כונתו היתה רק להורות מה שמפורש בתוך הספר מפורש (ומתוך כך לא הביא גם הוא ז"ל כי אם מה שמבואר בגמרא ובשאר דברי חז"ל, ולא מה שאפשר ללמוד מפלפולי הלכה), אבל להורות על ידי דמיון מלתא למלתא לא נתכוין מעולם, וזה ודאי אי אפשר ואסור בלא ידיעת הטעמים. וכן נראה גם כן דעת רש"י, שלא אסר, רק להורות על ידי דמיון, כמו שמדויק בלשון הזהב בסוף פרק אלו מציאות, שכתב: "לא דמית לה מעשה הבא לידך"²⁹, עיין שם היטב.

28. לשון הגרש"ז: "הנה הרמב"ם (הלכות תלמוד-תורה א, יא-יב) שהעתיק לשונו בשולחן-ערוך (יורה-דעה רמו, ד), עשה עיקר התלמוד: להבין דבר מתוך דבר ולדמות דבר לדבר. כמו שכתב (הלכה יב): 'ובשלש אחרים מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר'. ועוד כלל בכלל התלמוד (הלכה יא): 'לידע מקור ההלכות במדות שהתורה נדרשת בהן'. ולא סבירא ליה כפירוש רש"י, שעשה עיקר התלמוד: לידע טעמי ההלכות התלויים בסברא, שהיו נותנים טעם לדברי המשנה כו', עיין שם בברכות דף מז עמוד ב (איחווה עם הארץ' - 'שדברו חכמים בכל מקום'. 'שלא שמש תלמידי חכמים' - 'הוא הגמרא התלויה בסברא, שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך, והיא דוגמת הגמרא שסדרו האמוראים'), ובסוטה דף כב עמוד א ד"ה ולא שימש תלמידי-חכמים ללמוד סברת כו', עיין שם (ולא שימש תלמידי חכמים' - 'ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם, רשע הוא שאין תורתו על בורייה ואין ללמוד הימנו, שעל-ידי הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובידני ממונות, לזכות ולחייב, ובטהרות לסמא ולטהר, כדאמר בכמה דוכתי מאי טעמא אמר מר הכי ומר הכי ואמר מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך וערום הוא שהשומע את קולו שונה משניתו כסבור הוא שבקי בטעמיהם ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים'). ועיין שם ב"ה שמורין הלכה כו' דבין דאין יודעם כו'".

29. רש"י בבא-מציעא לג, ב על הגמרא "רבי יהודה אומר: הוי זהיר בתלמוד, ששגגת תלמוד עולה ודון", שפירש שם: "הוי זהיר בתלמוד' - בגמרא, שהוא תירוץ [טעמי] המשניות, או אם תשמע דבר-משנה מרבך - הזהר לשאול טעמיו ומי שנאה. 'ששגגת תלמוד' - אם שגית בהוראה בשגגת תלמודך, שלא ידעת טעם המשנה ונתת בה טעם אחר, ומתוך כך דמית לה דין או הוראה שבא לידך ולמדת הימנה שלא כדת, שאין

רק מטעם אחר יש איסור להורות מתוך המשנה אפילו אותו הדין עצמו: משום שמא דברי יחיד הוא, או שיש לה פירוש נעלם כעין חסורי מחסרא וכיוצא בזה³⁰, אבל בחבור הרמב"ם שאין בו חשש זה, וכיוצא בו כל הפוסקים הקצרים, יש לומר שאין איסור להורות מהם, רק על ידי דמיון מלתא למלתא ולא דבר המפורש³¹.

בירור ערך לימוד התלמוד בימינו. שיטת הרמב"ם: להבין ולחדש ולא לענין ידיעת עצם הדין

והנה על פי זה מתבאר לנו דרך הלימוד שכתבו השל"ה³² ועוד רבנן קדישי בספריהם, ללמוד בכל יום הלכה בפלפול, וגם גמרא בלא פלפול. ולפי המבואר הוא בנוי על מוסדות הלכה מאוששת. והנה להרמב"ם שנראה שעיקר הדין המפורש מותר להורות גם בלא ידיעת הטעם.

(וכן משמע קצת מתשובת הר' יוסף אבן מיגש³³, שכתב שיותר ראוי להורות, הבקי בפסקי הגאונים, אף על פי שלא גברה ידו כל כך בתלמוד, ממי שקופץ להורות מהתלמוד עצמו. ועיין

הטעם כמו שהיית סבור, שאילו ידעת טעם המשנה - לא דמית לה מעשה הבא לידך. 'עולה ודון' - ענוש אתה עליה כמזיד, שדון הוא בידך, שלא שאלת טעם מרבך".

30. "או שיש לה פירוש נעלם כעין חסורי מחסרא וכיוצא בזה" - ב"לשכת הסופר" במקום מילים אלו כתוב: "או שיש לה סתירה".

31. עד כאן כתב הראי"ה דבריו על פי הדברים שכבר הדפיס ב"לשכת הסופר" שב"עיסור-סופרים" חלק א דף יט, ב. מכאן דבריו הם פיתוח דבריו שנדפסו כבר ב"לשכת הסופר" שב"עיסור-סופרים" חלק ב דפים יח, א - כ, ב.

32. מההורח "יד רמה", מסכת שבועות, נר מצוה, אות לה, ועיין שם גם באותיות הקודמות.

33. סימן קיד "...אנשים רבים קבעו עצמם להוראה בזמננו זה ורובם אין בהם אפילו אחד משני דברים אלו, רצוני לומר הבנת ההלכה והעמידה על דעת הגאונים ז"ל. ואותם שמדמים להורות מעיון ההלכה ומחוקק עיונם בתלמוד, הם שראוי למנעם מזה, לפי שאין בזמננו זה מי שיהיה ראוי לכך ולא מי שהגיע בחכמת התלמוד לכלל שיורה מעיונו מבלי שיעמוד על דעת הגאונים ז"ל. אבל מי שמורה מתשובות הגאונים וסומך עליהם ואף על פי שאינו יכול להבין בתלמוד, הוא יותר הגון ומשובח מאותו שחושב שהוא יודע בתלמוד וסומך על עצמו, שהוא אף על פי שהוא מורה מסברא בלתי אמתות מראיות הגאונים ז"ל, מכל מקום, אינו טועה בזה, לפי שהוא מה שעשה על פי בית-דין גדול מומחה לרבים עשה. ומי שמורה מעיונו בהלכה, אפשר שהוא חושב שאותה הלכה מחייבת אותה הוראה, והיא אינה מחייבתה, והטעהו עיונו, או טעה בפירושה. ואין בזמננו זה מי שיגיע בתלמוד לגדר שיוכל לסמוך להורות ממנו. וכבר באו לידי תשובות קצת אנשים בדברים שהזכרתי בהם, והם חושבים שהורו כדיון ושהוא ברור כשמש והם טעו בהוראתם ותלו הדבר ההוא אל מקום בלתי מקומו ולמדו הדין ממקום שאין ללמוד אותו ממנו, וכבר היה בין הדבר שדנו בו ובין ההלכה שנתלו בה לאותו הדין, חילוק דק ודקדוק נעלם ונסתר, ולא הרגישו בו, והיו לוקחים ההלכה בכללה כפשטה, ולא הרגישו בחילוק הדק שבה, ומדמין הנדון שלהם לה, ואינם מרגישים בחילוק הדק שביניהם. עד שאני אומר, שמי שאינו סומך על עצמו אם הוא נתלה בתשובות הגאונים ובהוראתם שהם הלכות פסוקות וסברות קצרות ברורות, הוא יותר משובח מאותם המדמים להורות מן התלמוד. ואמנם מה שזכרתי מהיותו בלתי ירא שמים, אם הוא דיין קבוע, ראוי לחקור בזה, לפי שאין ראוי לנו לעמוד דיין שאינו הגון, לפי שהוא כנוטע אשרה בישראל, ואם אינו דיין קבוע, אלא שאין דן לפניו אלא מי שקבל אותו על דרך הכרירה, אין לנו לעכב בזה".

בספר נתיבות עולם להגאון מוהר"ל מפראג ז"ל סוף נתיב התורה³⁴, משמע היפך מזה, ויש מקום להעמיד הדברים, עיין שם היטב).

אם כן, צריך לומר לדידיה, עיקר תועלת לימוד התלמוד בזמנינו הוא להבין ולחדש, וכמו שכתוב בלשונו בהלכות תלמוד תורה פרק א'³⁵, והיינו לחדש הלכות או דרשות, שהכל בכלל התלמוד. ונראה שהיא מצות שינון, שיהיו דברי תורה מחודדין³⁶, ולענין חידוש לימוד דבר מתוך דבר. אבל לענין ידיעת עצם הדין המבואר להוראה, אין זה נחוץ.

אם כן, צריך לומר להרמב"ם, שיוצא ידי חובת תלמוד גם אם ילמוד בהלכה אחת³⁷ בעיון גדול ופלפול רב על דרך האמת, כמו שעשו אחרים מגאוני הדורות, שהאריכו והעמיקו הרבה בסוגיות מיוחדות. וגם בזמנינו ישנם קצת רבנן הנוהגים כן. כי לענין תועלת חידוש הלכות חדשות והבנת דבר מתוך דבר, אחת היא לו אם יעמיק בכמה הלכות בחידושים קצרים, או יחדור בענין אחד לחדש הרבה באורך בו.

34. פרק טו מד"ה ועוד שם קרא ושנה: "כי עיקר התורה כאשר הוא מורה הלכה למעשה ודבר זה ראוי שיהיה יוצא מן התורה אשר התורה היא שכלית, ודבר הוא התלמוד שהוא שכלי ומה ראוי שיהיה יוצא ההלכה למעשה, ודבר זה בודאי קיום העולם שעומד על התורה, ולפיכך התנאים שמורים הלכה מתוך המשנה הם מבלי עולם. אבל בדור הזה, אם היו פוסקים הלכה מתוך המשנה, היה זה די, כי המשנה היא ראשית לתלמוד והתחלה אליו, אבל אין פוסקין הלכה מתוך המשנה שהיא עשויה לתלמוד, כי התלמוד הוא פירוש המשנה, רק שהם פוסקים הלכה מתוך הפוסקים אשר נתחברו להורות הלכה למעשה, ולא נעשו ללמד אותם, רק לפסוק מהם, ודבר זה יותר רחוק מן הדעת. והראשונים כמו הרמב"ם זכרונו לברכה והטור זכרונו לברכה, אף על גב שגם הם חברו הפוסקים בלא בירור, לא היה דעתם, רק להורות סוף ההלכה ואשר הוא עולה מתוך התלמוד. אבל לפסוק האדם מתוכה, מבלי שידע מאיזה מקום יוצא הדין רק הלבנת בלא טעמא, לא עלה על דעתם ועל מחשבותם, שהרי אמרו כאן הפוסק מתוך המשנה נחשב אמגושי כמו שהתבאר ושאר גנות שהוא נחשב כמו כותי. ואלו ידעו המחברים כי החבורים ההם יהיו גורמין שיהיו עוזבין את התלמוד לגמרי ויהיו פוסקין מתוך החבורים לא היו מחברים אותם. כי יותר ראוי ויותר נכון שיהיה פוסק מתוך התלמוד, ואף כי יש לחוש שלא ילך בדרך האמת ולא יפסוק הדין לאמתו, שתהיה ההוראה לפי האמת, מכל מקום אין לחכם רק מה שהשכל שלו נותן ומכין מתוך התלמוד, וכאשר תבונתנו וחכמתו תטעה אותו, עם כל זה, הוא אהוב אל השם יתברך כאשר הוא מורה כפי מה שמתייב מן שכלו, ואין לדיין רק מה שענינו רואות, והוא יותר טוב ממי שפוסק מתוך חבור אחד ולא ידע טעם הדבר כלל שהולך כמו עור בדרך. ובאולי יאמר אם כן בדור זה שאינם בקיאים בתלמוד ולא ידעו אותו איך נפסק הלכה, הלא בודאי קשה הוא דבר זה שנשתכחה תורה, ואין אנו ראוים לפסוק הלכה, וכל זה מה שאין אחד חוזר על תלמודו להיות בקי ורגיל בלמודו כמו שכתבנו למעלה גודל חסרוננו בתורה עד כי יבא מורה צדקנו ויסור טפשות לבנו ונפלאות מתורתו יראנו, אמן וכן יהי רצון במהרה בימינו אמן".

35. הלכות יא-יב.

36. קידושין ל, א "תנו רבנן: 'ושננתם' - שיהו דברי תורה מחודדים בפיה, שאם ישאל לך אדם דבר - אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד".

37. ב"לשכת הסופר" נוסף כאן: "מן התלמוד".

שיטת הרא"ש: על מנת לדעת עצם הדינים וטעמיהן כדי שיוכל להורות, ולא החידוש והפלפול

אבל אם נאמר שלא כדעת הרמב"ם, שגם לענין הוראת הדין המפורש אסור³⁸ כי אם בידיעת טעמו ומקורו, אם כן, אין עיקר התלמוד לחדש, כי אם לדעת טעמי ההלכות כדי להבינם להורות. אם כן, חיוב [לימוד] התלמוד הוא דוקא טעמי ההלכות, אף שלא יחדש מעצמו דבר". ולפי זה יש לומר, שענין הפלפול וחידוש סברות והלכות, במחלוקת שנויה, אם הוא מכלל מצות-עשה ד'ושנתם', שעליה דרשו חז"ל בפרק קמא דקדושין³⁹ החובה לשלש הלימוד.

וועיין לבוש הלכות ברכות סימן מז, משמע מדבריו שהיא דרשה גמורה הנדרשת מיתור הנו"ן, דהוי ליה למימר 'ושנתם'⁴⁰. ועיין בדברי הגאון הגדול ריש מתבתא הנצי"ב וצ"ל⁴¹, הנדפסים ב"עיתור-סופרים" חלק א'⁴², בענין שונה⁴³.

דלהרמב"ם עיקר החיוב לחדש בכל יום כשהוא בר הכי⁴⁴, ולהפוסקים כהרא"ש בתשובה כלל לא סימן ט, הובא בקונטרס אחרון להגרש"ז בהלכות תלמוד תורה⁴⁵, דסבירא ליה דיסוד התלמוד נחוץ לענין הוראה מפני שאסור להורות גם הדין המפורש, רק בידיעת טעמו⁴⁶. אי נמי,

38. במקום כל זאת, נדפס ב"לשכת-הסופר": "אבל לדעת יתר הראשונים דסבירא ליה שגם עיקר הדין מפורש, אי אפשר להבינו על בוריו ואסור להורות בו".

39. ב"לשכת הסופר" נוסף: "עד שיגמור כל הכתוב".

40. דף ל, א "אמר רב ספרא משום רבי יהושע בן חנניא: מאי דכתיב 'ושנתם לבניך'? אל תקרי 'ושנתם' אלא ושלשתם, לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד. מי יודע כמה חייו לא! צריכא! - ליומי".

41. לעת עתה לא מצאתי בלבוש שם שמדבר אודות מצות "ושנתם". וענין זה שלא נאמר "ושנתם", הוא ברשי בקידושין שם ד"ה אלא ושלשתם: "מדלא כתיב 'ושנתם' שישלישם".

42. ב"ריהטא דחקלאי" שב"שדי-חמד" נדפס כן, שכן היה בה'תרנ"ח כחמש שנים אחרי מנתם-אב ה'תרנ"ג, זמן פטירת הנצי"ב. אך ב"לשכת הסופר" שב"עיתור-סופרים" נדפס: "הגאון הגדול הריש-מתיבתא דוואלאוין שליט"א", שכן נכתב בשנת ה'תרמ"ט.

43. דף יב, א.

44. ב"לשכת הסופר" נוסף: "והיותו יודע גם ענין הרחבת הביאור והעמקתו, אם כן הוא באמת מיותר לרשא, כדברי הלבוש". (ואולי נשמט בשוגג משפט זה מה'ריהטא דחקלאי').

45. ב"לשכת הסופר" נוסף: "לחדש מדעתו סברות בדיני תורתנו הקדושה שפלפולם גדול מאד".

46. פרק ב הלכה א.

47. וזו לשון הרא"ש שם: "וכן טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל ואינן בקיין בגמרא, לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר האסור ולאסור את המותר. כי לא עשה כשאר המחברים, שהביאו ראיות לדבריהם והראו על המקומות היכן דבריהם בגמרא, ומתוך זה יכול לעמוד על העיקר ועל האמת. אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה, בלא טעם ובלא ראייה, וכל הקורא בו סבור שמבין בו ואינו כן, שאם אינו בקי בגמרא, אין מבין דבר לאשורו ולאמתו, ויכשל בדין ובהוראה. לכך לא יסמוך אדם על קריאתו בספרו לדון ולהורות, אם לא שימצא ראייה בגמרא. וכן שמעתי מפי אדם גדול בברצילונה, שהיה בקי בתלמוד סדרי, ואמר: תמהתי על בני אדם שלא למדו גמרא וקורין בספרי הרמב"ם ז"ל ומורים ודנים מתוך ספריו וסבורין שיכירו בהם. כי אמר: אני מכיר בעצמי, כי בג' סדרים שלמדתי, אני מבין כשאני קורא בספריו, אבל בספריו בהלכות קדשים וזרעים, אינני מבין בהם כלום, וידעתי שכך הוא בלשון ספריו. נאום הכותב, אשר בן ה"ר יחיאל וצ"ל".

החיוב של שלישי בתלמוד הוא למגמר, כמו שנאמרו הדברים בגמרא ובפוסקים המפרשים ז"ל. ולדידהו לימוד הפלפול י"ל שהוא מדרבנן, שהרי שואלים ליום הדין, פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר (שבת לא).

בירור האם הפלפול והבנת דבר מתוך דבר הוא בכלל קביעת עיתים לתורה

ובאמת מדברי חז"ל הללו צריך עיון לפום ריהטא על דברי הרמב"ם ז"ל, דאם עיקר הפלפול והבנת דבר מתוך דבר הוא עצם החובה של שלישי בתלמוד, אם כן, הוא נכלל בכלל שאלת "קבעת עתים לתורה". ובשלה"ה⁴⁸ דייק: 'עתים' - לשון רבים, אם כן, כל חלקי הלימודים המחוייבים בכלל. אם כן, כמו שלא אמרו במאמר זה דשואלין אותו בפני עצמו, למדת משנה, מקרא, וכיוצא בזה (אף שבמדרש משלי רבתא איתא בפרטות⁴⁹), אלא ודאי שהכל נכלל בכלל קבעת עתים לתורה.

אם כן, לשיטת הפוסקים דתלמוד נקרא פשטא דגמרא, וזהו עיקר חיוב דשלישי בתלמוד ממקרא דושנתם, אלא שיש חיוב נוסף מדברי סופרים, למאן דאפשר ליה לפלפל בהלכה, שפיר קא משמע לן דגם בזה שואלים אותו, ואינו נכלל בכלל קבעת עתים לתורה. אבל להרמב"ם שזה הפלפול בחכמה והבנת דבר מתוך דבר, היא עצמו חובת השלישי בתלמוד, אלא ודאי כבר הדבר נכלל בכלל קבעת עתים לתורה. ואולי אפשר ליישב לדעת הרמב"ם על פי מה שכתב שם בפרק א מהלכות תלמוד תורה שם, דחיוב לשלש ימיו, הוא רק למתחיל בלמודו, אבל מי שכבר מילא כריסו במקרא ומשנה, החיוב להיות רוב עסקו בהבנת דבר מתוך דבר.

וי"ל שאיש כזה מדינא דאורייתא גם הוא יוצא ידי חובת תלמוד תורה על ידי שיעסוק שלישי זמנו בתלמוד, מכל מקום, בדין שואלין אותו, כיון שהוא יכול להתעמל ולחדש על ידי עמלו, נענש על אשר מנע הטוב ממנו ומן העולם, כי החובה עליו להיות עמל בתורה, והוא רוצה להקל על עצמו וללמוד שני שלישי זמנו דברים שאין צריך להם כל כך כיון שכבר למדם⁵⁰. מכל

48. מהדורת "יד רמה", חלק ב, מס' שבועות אות כ.

49. מדרש משלי (בובר) פרשה י "אמר רבי ישמעאל: בוא וראה כמה קשה יום הדין, שעתיד הקב"ה לדון את כל העולם כולו בעמק יהושפט. בזמן שתלמידי חכמים באים לפניו, אומר לכל אחד מהם, כלום עסקת בתורה?: אמר לו: הן. אומר לו הקב"ה: הואיל והורית אמור לפני מה שקרית, ומה ששנית בישיבה, ומה ששמעת בישיבה... מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה, הקב"ה הופך את פניו ממנו... בא לפניו מי שיש בידו שני סדרים או שלשה, אז הקב"ה אומר לו בני כל ההלכות למה לא שנית אותם... בא לפניו מי שיש בידו הלכות, הקב"ה אומר לו בני תורת כהנים למה לא שנית, שיש בה טומאה וטהרה, וטומאת שרצים, וטהרת שרצים, טומאת נגעים, וטהרת נגעים, טומאת נתקים ובתים, טהרת נתקים ובתים, טומאת זבים ולידה, וטהרת זבים ולידה, טומאת מצורע וטהרתו, סדר ווידוי יום הכפורים, וגזירות שוות, ודיני ערכים, וכל דין שדנו ישראל לא דנו אלא מתוכו. בא לפניו מי שיש בידו תורת כהנים, אומר לו הקב"ה, בני חמשה חומשי תורה למה לא שנית, שיש בהם ק"ש ותפילין ומזוזה. בא לפניו מי שיש בידו חמשה חומשי תורה, אומר לו בני למה לא למדת הגדה ולא שנית... בא לפניו מי שיש בידו הגדה, אומר לו הקב"ה בני תלמוד למה לא שנית... בא מי שיש בידו תלמוד, הקב"ה אומר לו בני הואיל ונתעסקת בתלמוד, צפית במרכבה, צפית בגאווה... מכאן היה רבי ישמעאל אומר: אשרי תלמיד חכם שהוא משמר תלמודו בידו, כדי שיהא לו פתחון פה להשיב ליום הדין לפני בוראו". (וראה בספר "שמירת הלשון", שער התבונה סוף פרק יד).

50. ב"לשכת הסופר" נוסף: "ועל ידי זה יתשל מעינו לפי ערכו".

מקום לדעת הרא"ש בתשובה, שעיקר חובת תלמוד הוא בעצם הלימוד של גמרא ומפרשים, כדי לדעת טעמי ההלכות להורות, ולא סגי בלאו הכי⁵¹. ולדעת הגרש"ז ז"ל גם כן דעת רש"י כך הוא⁵².

שיטת רבנו חננאל: התלמוד הוא כדי להורות הלכה למעשה

ומדברי רבינו חננאל בסוף פרק אלו מציאות⁵³, הבינותי שיטה חדשה בענין לימוד משנה ותלמוד, שאינה לא כדברי הרמב"ם ולא כדברי הרא"ש ז"ל. וזו לשונו: תנו רבנן: העוסקים במקרא, פירוש, במקרא בלבד, ואין מתעסק גם בתלמוד - מידה שאינה מידה היא, שהרי לא נתעסק גם בפתרון המצות. במשנה, מדה שנוטלין עליה שכר, פירוש, המתעסק בפתרון המשנה שיש בה הרבה מן המצות שהן קבלה והן תלויות במשניות החיצוניות⁵⁴, וכשהוא מתעסק במשנה צריך לעיין באותן הברייתות כולן ופתרוני החכמים, יש לו בזה שכר מצוה. אבל המתעסק בתלמוד ומורה ומבאר המצות כתקנן ומגיד הלכה למעשה, אין לך מדה גדולה מזו, כי בתלמוד פתרון התורה והמשנה והמצוה שהן בקבלה הלכה למשה מסיני, עכ"ל.

מדבריו משמע שגם לימוד המשנה הוא עם הטעמים השנויים בברייתות לברר הדבר כפי האפשר, ולא דברי המשנה לבד. אלא שהתלמוד הוא להורות הלכה למעשה⁵⁵. ונראה שהוא שיגיע להוראה⁵⁶ על דבר חדש שיתבאר לו מתוך באורי המשנה והתורה על פי התלמוד. אבל⁵⁷, טעמי הדינים, נראה שגם חובת משנה אינו יוצא לדעת הגאון ז"ל, עד שידע. והוא שלא כדעת פוסקים הנ"ל שלא הצריכו בענין משנה לדעת טעמי המשנה. ולענין תלמוד, דבריו מטין לדעת הרמב"ם, אלא שלדעת הרמב"ם נראה שמקיים ענין תלמוד על ידי חידושים אף על פי שאינם להלכה. ולפי דעת הגאון ז"ל הוא דוקא במה שסיק שמעתתא אליבא דהלכתא הלכה למעשה.

על כל פנים נראה מדבריו ז"ל גם כן, שאפילו הדבר המפורש אסור להורות, כי אם על ידי ידיעת הטעמים, דאם לא כן, למה הצריך אפילו למשנה ידיעת הטעמים.

ויש לומר לפי דבריו שזהו כונת דברי חז"ל במה שאמרו, משנה, מדה ונוטלין עליה שכר, שיפלא, וכי איכא דבר מצוה שלא תהיה בכלל נטילת שכר, ואפילו שכר שיחה נאה אין הקב"ה

51. ראה עוד תשובת הרא"ש כלל פד סימן ג: "דודאי אמוראים מפרשים טעם דברי התנאים אף על פי שאין הלכה כמותם, כדי לידע טעמי המשניות...".

52. "בלשכת הסופר" אכן נתלבט בזה: "דקהינא בזה אקהייתא אם דברי רש"י מוכרחים לזה, מכל מקום, הרא"ש בתשובה מוכרח כן, הובא בהקדמת כסף-משנה, עיין שם".

53. בבא-מציעא לג, א-ב.

54. ראה מה שכתב באורות התורה ח, ב: "ושמרתם זו משנה, ועשיתם - כמשמעו". אם נפרש 'משנה' כתואר הפשוט, שאינו מכוון להביא לידי מעשה, 'ותנאים מבלי עולם שמורים הלכה מתוך משנתם', אז יש לפרש 'ועשיתם' - שתלמדו הלכה למעשה. אבל לפי דברי רבנו חננאל בבבא-מציעא, 'משנה' כוללת גמר בירור הלכה למעשה על פי המסקנא גם כן, אם כן, כלול ב'משנה' כבר הלמוד למעשה. על כן צריך לומר: 'ועשיתם' - כמשמעו: עצם המעשה".

55. "בלשכת הסופר" נוסף כאן: "עד שיוכל להורות".

56. "אבל טעמי הדינים" - כמו "אבל ללא טעמי הדינים".

מקפת, וקל וחומר לתורה שלימה?⁵⁷ אלא די"ל כמו דאמרו חז"ל⁵⁸, כל העוסק בפרשת עולה כאלו הקריב וכו', הוא הדין בכל המצות, כשלומד בענין שיודע ענין המצוה לעשותה, נוטל שכר עשיה גם כן, וזהו אי אפשר כי אם כשלומד בענין שהעשיה אפשרית לו על ידי לימוד זה. על כן הצריך שידע הטעמים, משום דסבירא ליה דבלא ידיעתם אין העשיה אפשרית. אם כן, לא יטול כי אם שכר לימוד דלא צריך למימרא שנוטל, אבל לא שכר העשיה.

הצעת חילוק אחר לשיטת רש"י

ומה שכתבתי שלדעת רש"י כאן בסוגיין מוכח דדוקא על ידי דמיון מלתא למלתא אסור להורות בלא ידיעת הטעם, הוא מדיוק לשון רש"י שכתב, וזה לשונו⁵⁹: "שלא ידעת טעם המשנה ונתת בה טעם אחר, ומתוך כך דמית לה דין או ההוראה הבא לידך, ולמדת הימנה שלא כדת, שאין הטעם כמו שהייתי סבור, שאילו ידעת טעם המשנה, לא דמית לה מעשה הבא לידך", עכ"ל. מבואר שדוקא על ידי דמיון יש מכשול מהוראה בלא ידיעת הטעם. ואם היה דעת רש"י כדעת הרא"ש בתשובה, שאפילו אותו הדין עצמו המפורש אסור להורות בלא ידיעת הטעם, למה נקיט דוקא מכשול של דמיון דבר לדבר. ואולי יש ליישב שגם רש"י סבירא ליה כדעת הרא"ש בזה, וכדפשיט ליה להגרש"ז ז"ל. וי"ל דלעולם אם לא ידע הטעם, אפשר לטעות גם כן בפירוש הפשוט של עצם הדין. רק על ידי שידע הטעם ויכוין על פיו את פירוש המשנה, שוב לענין הוראה של עצם הדין אין צריך לחזור על הטעם, רק יחזור שיהיה בקי בפירוש המשנה שנתברר לו על פי הטעם. אבל לענין דמיון מלתא למלתא אסור להורות עד שיהיה בקי בהטעם, כי אם ישכח ממנו הטעם, אף שידע הפירוש והורגל בו יפה, יחדש טעם שאינו, וידמה על ידי זה דמיון שאינו דומה.

ולכאורה פירוש זה מוכרח בדברי רש"י דסוגיין, שהרי לענין לימוד המשנה ודאי יש מכשול בהוראה גם בלא דמיון מלתא למלתא, שהרי לפעמים היא מתפרשת על ידי חסורי מחסרא וכיוצא בזה, ולמה פירש שהמכשול הוא על ידי דמיון דבר לדבר. אלא ודאי אפילו אם ידע הפירוש על ידי מה שהפעם הראשון יראה הטעם, ועל פי הטעם יחזור על משנתו לפרשה, רק לא ישמור שלא ישכח הטעם, יש בזה מכשול של דמיון שלא כדין.

ונראה שהתנאים הללו שאמרו עליהם מבלי עולם, כך היו למדים. דאם מתחילה לא היו מעמידים משנתם כראוי, לא היה ראוי ליתמה על זה "והלא מישבי עולם הם", בסוטה דף כב, כיון שלמדים שלא כאמתה של תורה בפירוש המשנה, אלא, שלא היו והירים לחזור על הטעם,

57. ב"לשכת הסופר" גוספי: "ולפי דבריו נראה דוודאי שכר תלמוד-תורה נוטל בכל מה שלומד, אפילו מקרא, אבל שתלמוד-תורה יש לה עוד סגולה: שנוטלין שכר על הלימוד כאילו קיים בפועל מצות התורה שלומד, וכדברי חז"ל...".

58. מנחות קי, א. וראה בספר "משנת הרב" ו, יא.

59. לשונו במלואה הובאה בהערה 39 לעיל.

על כן כשלא יורו הלכה מחודשת הם מישבי עולם, אבל כשיורו בחידוש דמיון, מבלי עולם הם⁶⁰.

וניחא השתא לשון, "הוי זהיר בתלמוד", דלא אמר למוד תלמוד, רק שיהיה זהיר גם לחזור על טעם המשנה האמור בתלמוד, שזהו עיקר תלמוד לדעת רש"י והרא"ש לפשוט ומבואר ביותר, על פי מה שכתב הגרש"ז בהלכות תלמוד תורה בקונטרס אחרון ריש פרק ג, שעיקר חובת הזכירה הוא על ההלכות הפסוקות וטעמיהם, אבל הפלפול אינו חובה זכירתו⁶¹. ומביא ראיה מנידון דידן פירוקי דריש לקיש ודרבי שמעון בר יוחי⁶² וכיוצא בהם, שלא נכתבו ולא חשו לשכתתם⁶³. אם כן, הווא אמינא דהכא נמי הטעם אינו חובה להזהר בו, קא משמע לן ששגגת תלמוד עולה ודון על ידי מכשול של דמיון מלתא למלתא.

בירור בדברי רבנו חננאל

אמנם בפירוש דברי הגמרא דבבא מציעא הנ"ל מאי דריש כדדריש רבי יהודה בר' אלעי וכו', וכדתנן, ר' יהודה אומר, הוי זהיר בתלמוד, דברי הרבנו חננאל ז"ל מופלאים אצלי בעניי, שפירש, שעל ידי זה דרש להם שיהו רצים יותר אל המשנה, מפני ששגגת תלמוד עולה ודון, וסביביו נשערה מאד, ששגגות נחשב להם כזדונות. ולא אבין, וכי רשאי האדם להרחיק את עצמו ח"ו שלא יהיה בכלל וסביביו נשערה אם בר הכי הוא, הלא כל מה שאפשר לאדם להשיג ולא השיג, הוא נתבע על זה, ואיך יהיה זה טעם לחדול ממה שרצו אחרי הגמרא מפני רוממות מעלתה? ואציע קדם רבותינו לפרש דברי הרבנו חננאל ז"ל על נכון⁶⁴.

60. ראה מה שכתב באורח-משפט, חלק אורח-חיים סימן קנב, במכתב משנת ה'תרצ"א: "אמת הדבר שידיעת המקורות הוא דבר נכבד בהוראה, ומפורש אמרו חז"ל במסכת סוטה כב, א, 'התנאים מבלי עולם, שמורין הלכה מתוך משנתן'. ומפרש רש"י שם ד"ה שמורין: 'שמבלין עולם בהוראות טעות, דכיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמין שמדמין לה דבר שאינו דומה', ועוד האריך בזה רש"י ז"ל שם. והדברים מכוונים להקלוקל בהוראה שיוצא על ידי שמורין הוראות בלא ידיעת המקורות. והמהרש"א כתב על זה שם: 'ובדורות הללו אותן שמורין הלכה מתוך שולחן-ערוך, והרי הם אינם יודעים טעם הענין של כל דבר, אם לא יקדקו מתחלה בדבר מתוך התלמוד, שהוא שמוש תלמידי-חכמים, טעות נופל בהוראתם, והרי הם בכלל מבלי עולם, ויש לגעור בהן', עכ"ל. ובתשובות הרא"ש כלל לא סימן יט, כתב: 'כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל ואינן בקיאין בתלמוד לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר האיסור ולאסור את המותר', עכ"ל".

61. דברי הגרש"ז בד"ה וסמ"ק: 'גם בימיהם לא היו זהירים לזכור בעל-פה, רק ההלכות בטעמיהן ולא הפלפול, שלא היו חוזרין עליו כל כך'.

62. דף לג, ב.

63. לשון הגרש"ז שם: 'ומשום הכי נמי נשכה כל פלפול התנאים והאמוראים הראשונים ולא הובא ממנו בתלמוד כי אם מעט מזעיר... והשאר נשכחו משום שאין חיוב לחזור עליהן'.

64. 'ב'לשכת הסופר' הפליג עוד יותר בהצגת פליאתו: 'ובינתי הדלה קצרה להבין דברי רבינו הקדושים, ומופלאים ממני עד מאד... קיצור של דבר בעניי ובעיני הסרסוטים, הנני מתאונן על חסרון דעתי, כי לא אוכל אף לגשת לקצה כונת דעת רבינו הגדולה'. ואף שוטח בקשתו לפני גדולי ישראל שישיבו לו על גלינות ה"עיסור-סופרים" על קושייתו: 'ולעניות דעתי מצוה רבה עד אין חקר ליישב דברי קדוש בטוב

ואולי י"ל שגם הרבנו חננאל ז"ל יודה שלענין חיוב של שלישי במשנה יוצא גם בלא ידיעת הטעמים, ובסוגיין דחקתו דיוקא דלשון הברייתא, "העוסקים במשנה", ולא קאמר הלומדים, על כן פירש בידיעת הטעמים, כענין שכתב הט"ז באורח חיים סימן מז ס"ק א לענין ברכת לעסוק בדברי תורה".

על כל פנים לדעת רש"י והרא"ש אסור להורות גם הלכה מפורשת בעצמה עד שידע הטעם.

אם מותר להורות כשיודע מתוך כמה טעמים לדין רק טעם אחד

ויש להסתפק, אם יש לדין אחד טעמים רבים, אם אסור להורות בו עד שידע כל הטעמים, או שדי בטעם אחד. ולעניות דעתי יש בזה איזה חלוקות. אם הטעמים הרבים מספיקים כל אחד לבדו, או שכל אחד צריך לחבירו. והנה אם כל אחד מספיק לבדו, יש לומר דיכול להורות על פי ידיעת טעם האחד, בין בעצם הדין המפורש, בין על ידי דמיון מלתא למלתא, שהרי חשש טעות בעצם הפירוש אין כאן, כיון שעל כל פנים יודע הוא טעם אחד המספיק, ועל פיו יכוין הפירוש היטב.

ולענין חשש דמיון מה שאינו דומה, גם כן אין כאן, שהרי זה אינו כי אם על ידי מה שיחדש טעם שאינו, וכדפירש רש"י, והרי יודע הוא טעם עקרי. ואם יהיה דמיונו מספיק רק לפי טעם זה ולא לטעם אחר, הרי הורה כהלכה.

רק לענין חובת מצות תלמוד, תלוי בטעם תכלית התלמוד, לדעת רש"י והרא"ש עיקר טעם התלמוד כדי להבין ההלכה שבמשנה על בוריו. אם כן, על ידי חזרת טעם אחד, הוא מקיים מצות תלמוד. וי"ל ששאר הטעמים הרי הם בכלל פלפול, שאין חובת החזרה עליו, כדדברי הגרש"ז בקונטרס אחרון הנ"ל, שהרי על ידי הטעם האחד ידע אמתת פירוש ההלכה, בין לענין למודה בעצמה, בין לענין לדמות ממנה לדין אחר כיוצא בו.

ולהרמב"ם שחיוב למוד התלמוד הוא כדי לחדש דבר מתוך דבר, אם כן, על ידי כל טעם בפני עצמו יוכל לחדש ענינים אחרים, והחובה עליו ללמוד כל הטעמים הנאמרים באמת על כל הלכה.

אמנם כל זה הוא כשאין הטעמים צריכים זה לזה, אבל כשהם צריכים זה לזה, הכא נמי לא מבעי לענין הוראה, שלדעת הרא"ש, שבלא ידיעת הטעם יטעה בעצם הפירוש, אם כן, גם כשלא ידע כל הטעם המוכרח, הטעות אפשרי לו. ומכל שכן לענין דמיון שידמה על פי הטעם הידוע לו, ואינו מספיק, ועל ידי הצירוף לא יעלה הדמיון והוא לא ידע ויטעה.

טעם, ואצפה כאל מלקוש אל תורת רבותינו אשר יורונו בזה, ודברי קדשם יתעטרו ב'עיסור-סופרים', וזכותא דרבים דנפיש, יעמוד להם כי יגלו תעלומות חכמתו".

65. וז"ל: "שעוסק בפלפול ומשא ומתן של תורה...", "בהלכות התורה דרך משא ומתן של פלפול המתיחס להליכה... לעסוק בדברי תורה דרך טורח דוקא... שיעקר מעלת העוסקים בתורה דוקא דרך טורח ויגיעה". וב"לשכת הסופר" כתב: "וכתבו המפרשים [ט"ז] על גוסס 'לעסוק בדברי תורה' דקאי על ההעמקה".

ואפילו לדעת הרמב"ם, נראה לעניות דעתי דכשידע טעם בלתי מספיק גרע מי שלא ידע טעם כלל למשנתו, דזה לא יִנְמָה, שיחשוב [ש]כיון שידיעת הטעם חסרה לו, איך יִנְמָה, [ש]אולי על ידי הטעם יִפְטַל הדמיון, אבל מי שידע טעם אחד והוא בלתי מספיק בעצמו, יִנְמָה שלא כראוי, וישים מכשול ח"ו.

אם כן, נראה שהדבר נכון מאד, מתוקן ומקובל, ללכת בעצת צדיק הגאון בעל המאמר שליט"א⁶⁶, שכל מעתיק הלכות לזכות בהם את הרבים לתועלת הוראה, שבכלל זה הוא גם כן דמיון מלתא למלתא, חובה גדולה היא להעתיק כל הטעמים אם כולם נצרכים. (וזהו ברוב פסקי תשובות רבותינו האחרונים ז"ל, חוו לאצטרופי הטעמים זה לזה על פי רוב).

וגם זאת למדנו, שעל פי ההלכה לצאת ידי פלוגתא דרבוותא, [יש] ללמוד תלמוד בלא אריכות עיון, בשיעור קבוע, וליחד גם כן זמן לעיון וחיידוש, כדי לצאת ידי חובת תלמוד לדעת הרמב"ם, גם לדעת רש"י והרא"ש. ועוד יתבאר קצת אי"ה בדברינו.

ב⁶⁷. אם יש לבדוק פסקי-דין וטעמיהם המובאים בספרי אחרונים, אם הצדק עימם, לפני שחורים מהם הלכה

ומה שכתב עוד הגאון בעל המאמר שליט"א⁶⁸ לבקר ספרי שו"ת, להבחין את הוראתם אם הדין עימם, דבר זה הוא שאלה גדולה אם החיוב הוא מן הדין לכל אחד מהמורים, לירד לסוף דעת הפוסק בשו"ת, ולבחון הדברים קודם שיפסוק (להוראה בדברים שאין בהם שוגין דעלמא, אך לפסוק כמו מקרים המתחדשים שרבו השינויים מענין לענין כידוע), או כיון שיראה הדין בעצמו, או גם בטעמו, לכל מר כדאית ליה, כמה שכתבנו לעיל, רשאי לסמוך עליו ולפסוק גם בלא הבחנה.

והנה יש רבים מרבותינו גדולי האחרונים ז"ל שצווחו על זה שסומכין להורות בכל דין שכתוב בספר אחרון בלא בדיקה. עיין הקדמה בתשובת רבי עקיבא איגר במכתבו⁶⁹. ורבים גדולים הזהירו מענוותם שלא לסמוך עליהם, עד שיבחנו דבריהם האמת אתם, אבל לא ידענו אם זו היא דרך טובה וישרה, לבד להמורה, ודרך ענוים להמחבר, אבל מסתפקינן אם עומק הדין הוא גם כן כך, לחייב לבדוק ולעיין אחר הדין הפסוק כבר. דמה דאיתא בפרק קמא

66. הגאון ר' זאב טברסקי.

67. זהו פיתוח דברים שפיתח הראי"ה מהערה ב שסימן ב"עיסור-סופרים" בתוך המאמר "זוהר אור בהיר" בהפנתו שוב אל "לשכת הסופר" שבתוך ה"עיסור-סופרים" חלק ב דף יט, ב, - כ, ב. ראה מבוא.

68. הגאון ר' זאב טברסקי.

69. בהקדמת בניו לתשובותיו, הביאו כמה ממכתביו המורים כיצד להדפיס את תשובותיו וכתביו. וכך הוא כותב שם באגרת מאדר ה'תקצ"ד: "סמכתי שהרב השואל יעיין ויבדוק בדברי ויבחור, וגם פעמים רבות לא סיימתי כלל בהחלטה מטעם זה, אבל שיהיה נראה כאילו פסקינן למלתי, ויבאו לסמוך עלי בלתי בחון אותם בעת הצורך על פי החקירה בש"ס ופוסקים, חלילה לי כזאת לקבל עלי אחריות דעלמא גם אחרי קצי ומדת ימי. ובלא זה, קשה בעיני מה שאני שומע שנהגו כמה מורי הוראה, בצאת חבור חדש יפסקו אחריו, לא יפה הם עושים, כי עליהם לחתור כפי כחם, ואם אחרי עיונם היטב ימצאו דברי המחבר טובים, או ילכו אחריו, אבל להאמין לכל אשר ימצאו כתוב אינו מדרכי ההוראה".

דסנהדרין⁷⁰, "דינו לבוקר משפט" - אם ברור לך הדבר כבוקר, אמרהו; 'אמור לחכמה אחותי את' - אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך וכו'" (והני תרתי י"ל לענין ספק סברא, שדומה לראית החושים, כמו "ולבי ראה הרבה חכמה", דומה לבוקר המבקר ראיית האדם. דבר התלוי בגמרא וקבלה, דימה לאחותך שהיא אסורה, הידוע לך מצד קבלת התורה הקדושה, י"ל שהוא בדין שאינו מפורש בספר, אבל אחרי שסמך איזה בעל הוראה והורה בדבר, אין צריך בחינה אחרת ובירור אחר בירור.

בירור דעת הכסף-משנה: אם אינו בר-הכי לבדוק - יסמוך ארובא

והנה בהקדמת הרמב"ם שכתבנו לעיל, כתב הראב"ד שלא הועיל הרמב"ם, שאין לסמוך על בירורו, כיון שאינו יודע ראייה לדבריו. והכסף משנה כתב דמכל מקום, מי שאינו יכול לבחון, יכול לסמוך על דבריו, וגם חד בדרא כהראב"ד, אם יהיה נחפז, יסמוך עליו. ולכאורה צריכים דבריו ז"ל ביאור, דממה נפשך, אם נאמר שאסור להורות עד אשר יבקר הדבר וירד לסוף דעת נטיית ההלכה מעצמו, אם כן, יהיה אסור להורות, רק חד בדרא שיכול לבחון ולהכריע, ולא שבקת חיי לכל בריה קלה, כמונו היום בעוונותינו הרבים. וביותר זה הגדול שיכול לבחון, כיון שהחובה להבחין ולבדוק, ובלא זה אסור להורות, מה יועיל אם הוא נחפז, הרי אסור להורות עד שיחמין את הדין וימצה את עומקו. ואם באמת לכל ובכל זמן מותר להורות בלא ביקור והבחנה, אין צריך לכל זה האריכות, דשפיר הועיל הרב ז"ל לכל אדם ובכל שעה.

ולעניות דעתי נראה בטעמא, כיון דכלל גדול הוא למיזל בתר רובא, הוא דבר פשוט, כי אף שלא ימלט אפילו הגדול שבגדולים משגיאה, וכדברי חז"ל, אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בה, מכל מקום רוב הלכות והוראות היוצאות מבעלי הוראה הם מתוקנות ומכוונות להלכה, והם ודאי רובא דרובא נגד השגיאות והבלתי מכוונות להלכה. אם כן, מדינא יש לסמוך ולמיזל בתר רובא. אלא כיון דקיימא לן דבמקום האפשר לברורי אין סומכין על הרוב, כיורה-דעה סימן א', על כן חובה לברר כשאפשר, אף שצריך שיהיה אפשר לברר בלא טורח. ובירור הלכה וליבונה טורח גדול הוא ועבודה קשה, תושיה המתשת כוחו של אדם, אך כיון שבלאו הכי החובה לפלפל בחכמה, אם כן, אין זה טורח נוסף כלל למאן דאפשר לו, וחייב להזקק למעשה יותר מפלפול אחר, כדקיימא לן מעשה ושאינו מעשה, נזקקין למעשה. אבל

70. דף ז, ב' דרש רבי יאשיה ואיתימא רב נחמן בר יצחק: מאי דכתיב (ירמיהו כא, יב) 'בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט והצילו גוול מיד עושקי, וכי בבקר דנין וכל היום אין דנין? אלא: אם ברור לך הדבר בבקר - אמרהו, ואם לאן - אל תאמרהו. רבי חייא בר אבא אמר רבי יונתן מהכא (משלי ז, ד): 'אמר להכמה אחתי את' - אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך - אומרנה, ואם לאו - אל תאמרהו, אמר רבי יהושע בן לוי: עשרה שישבין בדין - קולר תלוי בצואר כולן. - פשיטא: - לא צריכא אלא לתלמיד היושב לפני רבו. רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה, מיכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב. אמר: כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא. רב אשי, כי הוה אתי טריפתא לקמיה מכניף ומייתי להו לכולהו טבחי דמתא מחסיא, אמר: כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא."

71. לשון הטור שם: "הכל שוחטין לכתחילה נשים ועבדים משוחריים וכל אדם אפילו אין מכירין אותו שמוחזק לשחוט שלא יתעלף וגם אין יודעין בו שהוא מומחה ויודע הלכות שחיתה שרוב הרגילים לשחוט הם בחזקת מומחין ומוחזקין. במה דברים אמורים? שאינו בפנינו או מותר לאכול משחיתתו וסומכים על החזקה אבל אם הוא לפנינו צריך לבדוקו אם הוא מומחה ולשואלו אם נתעלף". וכן נפסק בשולחן-ערוך סעיף א.

מאן דאינו בר הכי, אין בידו לבדוק, ושפיר סמך ארובא כדליכא גדול ממנו באתריה (דבלאו הכי אסור להורות עד שימלך בגדול).

רוב מצויין אצל הוראה

ואפילו כשלא נודע אם היה מחבר הספר גדול בדור, יש לומר רוב מצויין אצל הוראה גם כן מומחה, כרוב מצויין אצל שחיטה, וכדנקטו הפוסקים האי רובא גם כן בשאר דברים⁷², כבניקור כסימן סה דיורה-דעה⁷³, וכיוצא בזה כתבו רבותינו האחרונים בתשובותיהם⁷⁴ לענין מילה. והארכתי בזה בע"ה במקום אחר⁷⁵.

אם נחפו וטרוד מלהעמיק

וכן גדול שיש בידו לברר כשהוא נחפו וטרוד, ואי אפשר לו להעמיק, שפטור על פי דין מהעמיק, ויוצא ידי חובת תלמוד תורה בלימוד בלא עיון⁷⁶. עיין הלכות תלמוד תורה להגרש"ז מה שכתב בזה⁷⁷.

אם כן, בכלל הא איכא לברורי. אם כן החובה על גדולי הדור ודאי לברר, על כל פנים לכתחילה, כעצת הגאון בעל המאמר שליט"א⁷⁸, כיון שתהילה להשם יתברך אפשר להם לברורי, עליהם המצוה.

72. ראה ברמ"א יורה-דעה א, א "וכמו שהדין בהלכות שחיטה ובמי שבא לשחוט, כך הוא הדין בהלכות בדיקת הריאח ובמי שבא לבדוק..." משמע גם לענין קולא דכתבו שם השולחן-ערוך והרמ"א לענין שחיטה.

73. בית-יוסף ושולחן-ערוך יורה-דעה סימן סה סעיף יג.

74. החת"ם סופר והבית שלמה, ראה בהערה הבאה. וכן בשו"ת יהודה יעלה חלק א, יורה-דעה, סימנים יג, רנג, רנה, רנו, ובשו"ת בנין ציון סימן פו, ובשו"ת ישועות מלכו יורה-דעה סימן מב, ובשו"ת משיב דבר חלק ב סימן נב, ובשו"ת אבני נזר יורה-דעה סימן שלה, ובשו"ת מהרש"ם חלק ה סימן נג וחלק ו סימן קה, ובשו"ת מלמד להועיל חלק ב סימן פז וחלק ג סימן ג.

75. שו"ת דעת כהן סימן קלט ריש סעיף ב: "אבל י"ל שכתבו (הגאון חתם סופר סימן רמח, והגאון בית שלמה [ר' שלמה ב"ר יעקב דרימר מסקאלא בעל ה"שירש-יעקב"] יורה-דעה חלק ב סימנים קטו-קסז). שיש כאן רובא, דרוב מצויין אצל מילה ממתיים הם, כמו ברוב מצויין אצל שחיטה, ועדיף מחזקה..." וראה גם שם סימן קמ וסימן קסו.

76. לימים יכתוב הראי"ה בחיבורו על ספר המדע להרמב"ם, בבאוריו בסוף הקדמת הרמב"ם למשנה תורה (נדפס בשם "אורות הרמב"ם" בתוך הספר "לאורו", עמ' קסט-קצ): "ובכללות הענין, אם ראוי לסמוך בהלכה על ספרי מאספים המקצרים את ההלכה בלא נתינת טעם וקראות מקור, יש לומר שבאמת על פי המדה של רוב, מותר לסמוך על הספרים, שהרי רוב מצויין אצל הוראה, בפרט מחברים מפורסמים מומחין הם ורוב הענינים הם מצדקים. אף על פי שלפעמים מזדמן שגם גדול יטעה, אבל זהו רק מיעוט, ובכל התורה כולה סמכינן ארובא. אלא דיש לומר שזה נקרא אפשר לברורי למי שיוכל לעיין ולהעמיק בעצמו. ועל פי זה צדקו דברי כסף-משנה, דמי שהוא נחפו, דחשיב כלא אפשר לברורי, מותר בכל גווני לסמוך על ברירתו של איזה גדול. והארכתי בזה בקונטרס 'ריהטא דחקלאי' הנדפס בספר 'שדי-חמד' להגאון ר' חח"ם ז"ל".

77. פרק ג הלכה ד.

78. הגאון ר' זאב טברסקי.

מי שטרם השלים התלמוד בגירסא - אינו מחוייב לבדוק ולהטריח מזמנו

ולפי זה, יש להסתפק, לפי מה שכתבנו לעיל בדעת רש"י והרא"ש, דחויב תלמוד הוא לדעת טעמי ההלכות ולא החידוש והפלפול, אם כן, קודם שיצא ידי חובת תלמוד זה לא נתחייב בפלפול לפי דבריהם ז"ל, אם כן, אפילו אם יהיה בעל שכל חריף, כיון שלא גמר עדיין כל התלמוד בגירסא היטב, יש לומר באיש כזה יוכל לסמוך על הוראה הנאמרת בספר מטעם רובא. דלא שייך לומר שאין טורח בבירור מטעם שבלאו הכי מחוייב, כיון שעדיין אינו מחוייב במדה זו. רק לדעת הרמב"ם, שעל כל לומד החובה לעיין ולחדש כדאפשר לו, וזוהי שלישי בתלמוד, יש לומר שמדה זו נוהגת בכל אדם. אך יש לומר שבתחילת למודו אינו חייב כי אם בשליש זמנו לעיין, אפילו לדעת הרמב"ם. אם כן, אם בירור זה דורש יותר⁷⁹, חשוב על ידי טורח ויכול לסמוך ארובא. רק בגדולי הדור, שכבר גמרו בגירסא התלמוד ושאר דברי חז"ל להלכה, שרוב זמנם חייבים לעסוק בחידוש כדעת הרמב"ם, להם אפשר לברורי, חשיב בלא טורח, דליכא בהו נפקותא כי אם ממסכתא למסכתא. ולמעשה עדיף כמו שכתבנו⁸⁰.

חז"ל הכריעו הכרעה כללית במחלוקות שבין זוגות תנאים, רק בהלכות המעשיות, ששם יש חשש שתרכבה מחלוקת בישראל, ולא חילקו בהם בין פרטי הדינים

ובדברי בזה, אעיר במה שכתב בתשובת מוהרי"ק שורש קסה, ליישב דעת רש"י בפירוש התורה פרשת תזריע⁸¹, שתפס דעת רבי שמעון והניח דעת רבי יהודה⁸² נגד הכלל הנמסר לנו עירובין מו"ב⁸³, רבי יהודה ורבי שמעון - הלכה כרבי יהודה⁸⁴, מטעם שאין הכרעות ההלכות וכל הני כללי שנתנו רז"ל באים מצד שהכריעו חכמים בכל דין בפני עצמו, שמצד גדולת התנאים לא היה אפשר להכריע כי אם כשראו תנא אחד היה חריף יותר או מקובל יותר מרבותיו סמכו עליו להורות כמותו, זולתי במקומות מעטות יוצאות מהכלל. על כן אין הכללים קבועים כי אם בדינים הנהוגים, אבל בדיני קדשים וטהרות וכיוצא באלו, דלא נהגינן - ליתניהו להנהו כללי⁸⁵.

79. כמו: "דורש יותר זמן".

80. עד כאן הוא פיתוח דבריו שב"לשכת הסופר", ומכאן מביא תוספת דיון חדש.

81. ויקרא יג, ל "וראה הכהן את הנגע והנה מראהו עמק מן העור ובו שער צהב דק וטמא אתו הכהן נתק הוא צרעת הראש או הווקן הוא." ופירש רש"י: "ובו שער צהב" - שנהפך שער שחור שבו [-שבנתק] לצהוב", כלומר דוקא כאשר הנתק קדם לשיער הצהוב, ואם כן פסק כרבי שמעון במשנה (ראה בהערה הבאה). אמנם רש"י פסק כבתורת-כהנים ששם ישנה הקשה שהיא יוצאת אמנם אליבא דרבי שמעון של המשנה, אף שבמשנה הוא קל-וחומר ולא הקשה.

82. משנה נגעים י, ב. שנחלקו רבי יהודה ורבי שמעון, בנתק הראש והווקן, ששתי שערות צהובות מטמאות אותו (פרשת תזריע, יג, כט-לז), אם צריך שיקדם הנתק לשער, שרבי שמעון סובר שכן הוא, ורבי יהודה סובר שאין משנה מה קדם.

83. מו, ב - מז, א.

84. וכן פסק הרמב"ם בענין מסוים זה כרבי יהודה, הלכות טומאת צרעת ה, ה.

85. לשון מהרי"ק: "לעניות דעתי נראה, שבכל התלמוד שפוסק פלוני ופלוני הלכה כפלוני, שלא ירדו בעלי התלמוד לסוף כל מחלוקת ומחלוקת לומר שיהיה הדין פסוק כדברי אותו שפסקו כמותו, כי לא יכלו חכמי התלמוד להכניס ראשיהם בין סלעי מחלוקת, התנאים והאמוראים בכל מקום ולדעת הדין עם מי בכל מקום

ובספר אגודת אזוב, תמה על דברים אלו. דאדרבא, איפכא מסתברא, שאם היו ההלכות נחלטים מטעם הכרעה בכל דין בפני עצמו, שייך לומר שבדיני קדשים וטהרות, דלא נהיגי, לא הכריעו. אבל כשההכרעה היא כללית, היה ראוי להיות כוללת גם כן קדשים וטהרות, דמאי שנא. ודוחק לומר שלא מצאו אותו היתרון כי אם בהלכות הנהוגות, דמנא לן לחדש כזה שאינו מפורש, עיין שם היטב.

ולעניות דעתי, דברי מוהרי"ק ז"ל ברורים בטעמן. דבאמת אין לומר שמה שראו שהאחד יותר חריף, או יותר מקובל מרבתי, הוא הכרת גמור שההלכה כדבריו, דלפעמים הקטן מכויץ אל האמת יותר. ובפרט שרוב החולקים היו קרובים זה לזה במעלתן, ורובם חבירים היו, ואפילו אם יהיה מטעם רוב, גם כן להאמר מנא לן דהכי הוא. ועוד שהמוהרי"ק כתב, ויש כח ביד חכמים לעשות כן, ואי הוי רוב, בזה אין צריך כח של חכמים, דדינא הכי הוי.

אלא נראה לעניות דעתי, שעיקר הטעם שראו חז"ל לקבע כללי הלכות, הוא מפני שרבו מחלוקת החכמים ברוב דיני התורה, וחשו למחלוקת בישראל, ושלא תעשה תורה כשתי תורות, ח"ו, על כן קבעו כללי הלכות בהסכם כל חכמי ישראל, או רובם, כענין שכתב הרמב"ם בהקדמה בענין התלמוד וחתימתו. וכיון שהוצרכו לקבע הלכה לצורך הגדול הזה, וראו שאלו ואלו דברי אלהים חיים הם, ומכל מקום הרי הדבר צריך הכרע, על כן הכריעו המשקל על ידי מה שמצאו יתרון בהאיש. אבל כיון שעיקר דבר זה אינו בירור גמור, ולא נעשה כי אם לצורך תיקון העולם, שלא להרבות מחלוקת במעשה המצות, אם כן, אין צריכים לכל זה בדינים שאינם נהוגים, שמחלוקת במעשה לא תצא מהם, על כן בהם אין הכללים אמורים, כי לא ראו חז"ל צורך לעמוד על זה למנין ולקבע הכללים. כי לולא מגדר מלתא שלא לרבות מחלוקת, היה שורת הדין נותן להניח ההכרעה בידי חכמי הדורות, ואין לך אלא בית דין שבימך, אלא שהצורך הביאום להכריע, על כן לא הכריעו כי אם כפי ההכרח, ללמד לדורות הבאים, שוללא ההכרח, מדת ההכרעה בדיני התורה ראוייה להיות מסורה לכל דור ודור לחכמיו.

בפרטות אלא שהלכו אחרי הרוב, כגון שראו שתנא אחד היה חריף יותר או מקובל מרבתי יותר מתבירו וכן באמוראים ועל זה סמכו לפסוק הלכה כמותו, לבד בקצת מקומות שידעו שהלכה כחבירו החולק עליו וכח היה ביד חכמי התלמוד לקבוע ההלכות כאשר נראה בעיניהם בלי ספק, עד רב אשי ורבינא שהיו סוף הוראה ועל דרך זה קבעו ההלכות. ויש לי מזה כמה ראיות, אלא שאין בידי פנאי להאריך עכשיו ומאחר שכן הוא תו לא שייך להקשות מה שהקשית, שהרי לא נקבעו ההלכות אלא על מה שהוצרכו לקבוע, כגון על דינים שהיו נוהגין בימי חכמי התלמוד אבל על דיני נגעים וכיוצא בהם דלא היו נוהגים מאז לא קבעו בהם הלכה ולא דברו בהם כלל באומרם פלוני ופלוני הלכה כפלוני. ואדרבה, היכא שהתלמוד פוסק בכיוצא כזה הלכה כפלוני, פריך עליה וכי הלכתא למשיחא כו". והשווה שו"ת חוות יאיר ריש סימן צד.

ג. אם יש חיוב לפני שמורה הלכה, לבדוק בשו"תים לפניו אם כבר פסקו בשאלה זו ומה שכתב עוד הגאון בעל המאמר שליט"א⁸⁶, לחפש בדברי שו"ת האחרונים, אם יש חיוב לחפש אחרי כל דין מה שהורו בזה רבנן, או כיון שכבר עלה בידו מעיון בשיקול דעתו וראיות נכונות, יש לומר שדי בזה.

החיוב הוא לעיין רק בספרי גדולים כאלה שאין לו לחלוק עליהם

והנה בודאי גדולים כאלה, שכשיראה דבריהם אין מקום לחלוק עליהם, ודאי החובה כל מה דאפשר לדעת דעתם, וכדבר האמור בספרי הפוסקים ז"ל, דדמי למורה הלכה בפני רבו ח"ו.

ובספרי האחרונים, ספק-ספיקא אם בכלל יגיע על ידי העיון בהם למסקנת הוראה אחרת אבל בספרי אחרונים, דיש לומר אפילו כשיראה דבריהם לא יהיה סבירא ליה, כיון שעלתה ההלכה בידו בראיות. ויש לדון בזה מדין ספק-ספיקא - שמא לא נמצא שלא כדבריו והוראתו, ואם תמצי לומר נמצא, שמא יתקיימו אצלו דבריו גם כן אחרי רואו האמור עם הספר⁸⁷, להיפך, ואולי לא היה מתהפך. דאין לומר שמא אין הדין עמו, שמא לא נמצא בספר להיפך, דמכל מקום אי אפשר להורות כן.

אך יש לומר דאין צריך להתחיל, כי אם מספק שמא לא נמצא היפך מדבריו ולא הוי שום ריעותא. ואינו בגדר ספק דומה למה שכתב הש"ך ב"ספק על", בכללי ספק-ספיקא⁸⁸, דההכרח להתחיל שמא לא על והוי כמתהפך, אך בלאו הכי, בדאיכא לברורי לא יועיל ספק-ספיקא⁸⁹.

אך יש לומר כדברי הגאון רבי עקיבא איגר בתשובה עזי⁹⁰, דכשישאר גם כן ספק אחר כך, לא שייך איכא לברורי. הכא נמי, הרי אי אפשר לקבץ כל הספרים שבעולם. אך יש לומר דלא קבע הגאון ז"ל דבריו כי אם כשאתר כך יהיה צריך להחמיר רק מפני הספק, אבל כשאפשר לברורי בירור כזה שאחר כך יהיה צריך להחמיר מכת ספק-ספיקא לחומרא, דהוי כרוב וכודאי, חשיב שפיר איכא לברורי. אם כן, הכא נמי מבעי למיחש שמא ימצא שלא כדבריו ויחזור בו. מאי תאמר, שמא יש עוד פוסקים הסותרים דברי הפוסקים שמצא, ואם היה רואה דבריהם היה מקיים דבריו, הרי עכשיו חוזר הספק-ספיקא הנזכר, שמא אינם, ואם תמצי לומר ישנם, שמא היה חולק על דבריהם ומקיים דברים הללו שמצא, אם כן, הוא נקיט מטעם ספק-ספיקא כדברי הפוסקים שימצא. וכיוצא בזה יש לומר דהוי בירור ודאי ולא של ספק. מכל מקום גם

86. זו הערה ג שסימן ב"עיסור-סופרים" בתוך המאמר "זוהר אור בהיר" בהפנותו שוב אל "לשכת הסופר" שבתוך ה"עיסור-סופרים", אך כאמור במבוא, הערה ג לא נכנסה ב"עיסור-סופרים" שלא כהערות א-ב. הראי"ה סימן גס אות ד, אך זו לא נמצאת גם במאמרו זה שכאן, וחבל על דאבדין, כמוסבר במבוא.

87. הגאון ר' זאב טברסקי.

88. "עם הספר" - כמו "בספר".

89. יורה-דעה סימן קי, כללי ספק-ספיקא אותיות יד-טו.

90. כן מביא דבריו בשו"ת דעת כהן סימן ב אות ז, סימן לט אות ד, סימן צא, ובשו"ת עזרת כהן סוף סימן ס.

91. שו"ת רבי עקיבא איגר סימן עז (ד"ה אמנם לכאורה): "...כבר הוכחתי (בחידישויו לירה-דעה סימן יח ס"ק א) דזהו דוקא באיכא לברורי הספיקות אם איסורא או לא, אבל היכא דיש לברר רק ספק אחד דגם אתר הביורור לא יהיה ודאי איסור, אלא דהיה אסור מספק, לא מקרי איכא לברורי".

ספק-ספיקא יש לומר דאין צריכים לברר כי אם בלא טורח, אם כן, בנחפוז הוי דינא לכאורה לענין חיפוש בדברי הפוסקים, כדלעיל בענין ביקור הטעמים וההבחנה, וכמו שכתבנו בסייעתא דשמיא.

ולכאורה מסנהדרין ז, ב, מכניף בי עשרה כי היכא דלימטיה שיבא מכשורא⁹². משמע דבלאו הכי אין חובה לחקור שמא יסתרו דבריו, וחזקה שהורה כהלכה. ואפילו כשיסתרו דבריו, י"ל שיסתור סתירתם, שוב אין לו כי אם מה שעניו ראות. ויש לומר כדברי המגן-אברהם סימן תל"ז⁹³, דבמקום דלא אחזיק איסורא אינו חייב לברר בספק-ספיקא.

ולדברי הפוסקים בבדיקת הריאה מטעם מיעוט המצוי, ודאי יש לומר אין דומה ספר לספר, כי יש ספר שמיעוט ההוראות שראוי לפקפק בהם מצוי הוא על כל פנים. וכל כיוצא בזה ודאי חובה ומצוה רבה למען קדושת תורתנו הקדושה להעמיד על מכון בקיבוץ חכמים גדולי הדור אנשי השם שליט"א⁹⁴. ויש לומר גם כן, דאיכא נפקותא בין מידי דאורייתא לדרבנן, כדאיתא עירובין סז, ב, בדאורייתא מותבינן תיובתא והדר עבדינן עובדא, דרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא.

עד כה העירותי מעט בעניי והחפוי על דברי הגאון בעל המאמר שליט"א⁹⁵.

רצון ה' ר' ב' להמשיך לערוך ולהוציא לאור את ה"עיתור-סופרים"

ועתה אשוב אל הראשונות. הנה עיני כל חכמי לב רואות כמה גדול ונכבד הוא היסוד הנאמן שהיה בדעת העניה בענין עריכת ספר ה"עיתור-סופרים", שעיקרו היה לשם זה התכלית של בירור הלכה ברורה המודמנת חדשים לבקרים על פי רוב דעות של גדולי הדור החיים אתנו, יוסיף השי"ת על ימיהם ימים. ואם כי עברו שנים ולא נעשה דבר, ועריכת ה"עיתור-סופרים" נשבתה בעוה"ר, עוד יש לי תקוה כשיגזור השי"ת בחיים ויומין לי היכולת לשוב לחדש עריכתו בעה"י ביתר שאת בחסד עליון ית'. רק חסר אנכי עֲדָנָה מכסת הכסף הדרוש להתחלה הקשה, כי אין חפצי לבקש דמי קדימה. והנני מצפה לישועת השי"ת שיזמין לי על זה סיבות נכונות בתסדיו המרובים. והנני מחוה קידה קדם מרגן ורבנן גדולי הדור שיחיו, וחותרם בברכה ותודה רבה לכבוד רחימא דנפשאי, מר הגאון המחבר שליט"א⁹⁶, אשר זיכנו להיות נטפל מעט לדבר קדשו בזה. והנני בזה זקוק, בברכתי לבא על ספר חקוק.

הצעיר אברהם יצחק הכהן קוק

92. "אמר רבי יהושע בן לוי: עשרה שיושבין בדין - קולר תלוי בצואר כולן (רש"י: עונשה של הטייה). - פשיטא: - לא! צריכא! אלא לתלמיד היושב לפני רבו (רש"י: ובא דין לפני רבו, והוא לא נוקט לדבר, נענש אם שתק והוא מבין ברבו שטועה). רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה, מיכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב. אמר: כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא (רש"י: שיגיענו נסורת קטנה מן הקורה, כלומר, שאם נטעה - ישתלש העונש בין כולנו ויקלו מעלי. 'שיבא' - נסורת.)".

93. משמעות דבריו בס"ק ד, עיין שם.

94. בכך אולי רומז קצת להצעה הרביעית של האדמו"ר (ראה מבוא), שיתקבצו תלמידי-חכמים ב"עיתור-סופרים" להשיב פסקי הלכה לשאלות הנשאלות.

95. הגאון ר' זאב טווערסקי.

96. החח"ם.

התחלת המעשה

הצעת מרן הראי"ה קוק להקים ישיבה ביבנה בעקבות הצהרת בלפור - מחשבות ראשונות על ייסוד ישיבה מרכזית בארץ-ישראל⁹⁷

"...ובעודני יושב שקוע בחזיונותי וקולו של אברהם יצחק הולך והולך ואני שומע - יבוא יום ואני אהיה גדול בתורה, גדול מאד, ואז... והוא נוגע בי כדי להפנותי אליו ואני רואה: פניו לוהטים, עיניו, גבותיו 'הדובדבנים הבשלים' נדלקות והן כגחלי אש רותצות בתלב, ורצות הן רצוא ושוב והוא מלחש: אעלה לארץ ישראל, לירושלים עיר הקודש ואייסד שם ישיבה גדולה מאד, כעין 'כרם דיבנה' ובאו אלי בחורים מכל אפסי הארץ ואני אהיה ראש הישיבה, והישיבה של ירושלים תהיה הגדולה מכל הישיבות שבעולם כולו ומירושלים תצא תורה...".

מזכרונות ילדות של הסופר ר' אברהם שוער ז"ל, עת היה חבירו
אברהם יצחק בגיל בר-מצוה, מובא בספר "ש"ל הראי"ה" עמ' רב

רקע למכתב הראי"ה לד"ר חיים ויצמן ולסופר נחום סוקולוב

חזון הראי"ה⁹⁸, כי אלקי ישראל, קורא הדורות מראש, מכין תוכניות גדולות לישראל מן המלחמה העולמית שפרצה בט' באב ה'תרע"ד, ושאיך טוב יצמח לישראל מן המלחמה האכזרית הזו, שגבתה מחיר נפשות כואב מכל העמים ומישראל בפרט, ("אנחנו יודעים הננו לקרוא גם כן... את הכתב המטושטש של מסיבות המאורעות האלה", אגרת תשל"ו⁹⁹), נראה פתאום כמתגשם. המלחמה אף הוסיפה עוני על העניות שכבר היתה ממילא אצל היהודים באירופה, ערערה יסודות של קהילות היהודים, וסייעה עוד לרוחות המהפכה במזרח אירופה, אשר הפכו סדרי משטר ושלטון בעיצומה של המלחמה, להשתרשות ההשכלה החילונית, ועוד.

97. מבוא למכתבי הראי"ה קוק והגרי"מ חרל"פ לוייצמן וסוקולוב המובאים להלן, נכתב על-ידי הראל כהן.

98. "מלחמת-עולם של עכשיו, צפיה נוראה גדולה ועמוקה יש בה, מצורף לכל גלגולי הזמנים והוראת הקץ המגולה של התיישבות ארץ-ישראל", אורות, אורות מאופל, "המלחמה" סע' א.

99. פרקי חזון נוספים מעין אלו קובצו על ידי מו"ר הרב משה צבי גרייה זצ"ל בספרו ליקוטי הראי"ה א, עמ'

אך עתה בימי דעיכתה של המלחמה, כיבוי המאורות נראה היה יותר כגניזת אור לעתיד. ארבע מאות שנות שלטון הממלכה הרשעה והחולה, המושחתת והאכזרית, האימפריה התורכית העות'מאנית, באו אל קיצם, בכיבוש העם הבריטי את ארץ ישראל.

בתקופה קצרה מאד, בת ארבעים ואחד יום, ארעו שלושה מאורעות גדולים שעתידים לשנות את כל מגמת פני האנושות, ובראשה את מגמת העם היהודי. הימים הם הימים של שלהי מלחמת העולם הראשונה הסוערת, הימים הסמוכים ונראים לאחר הצהרת בלפור, שפורסמה על-ידי שר החוץ הבריטי הלורד ג'יימס בלפור, בטו"ב במר-חשון ה'תרע"ח, הצהרה שהעניקה הכרה בזכותנו כעם והכרה בזכויותינו על ארץ ישראל שבשני עברי-הירדן. חמשה ימים לאחר ההצהרה, פרצה המהפכה הקומוניסטית ברוסיה. המכתב שנדפס לראשונה כאן, נכתב בתוך ארבעים ואחת הימים שבין פרסום ההצהרה לבין כיבוש ארץ ישראל בפועל על-ידי הבריטים מידי התורכים בנר רביעי של חנוכה, כ"ח בכסלו ה'תרע"ח. ליתר דיוק, נכתב המכתב עשרה ימים לפני כיבוש הארץ בידי הבריטים¹⁰⁰.

בעבור עשרים שנה פחות תריסר יום, מאז הכיבוש הבריטי, בשבת קודש פרשת וישלח, ט"ז בכסלו ה'תש"ח, יכירו האומות, בפעם הראשונה מאז חורבן בית-המקדש, בהצעת החלוקה, המקנה שלטון לעם ישראל בחלק של ארץ ישראל. לפיכך, עשרים השנים הבאות, יהוו את המצע שעליו ישלילו ישראל לקראת הקמת מדינתם והשתחררות מעול גויים השולטים בהם ובארצם¹⁰¹.

מִן הַחֶפֶץ חַיִּים" הגיב בשמחה רבה על מתן ההצהרה, כפי שמסופר בספר "שיחות החפץ חיים", בתוך "כל כתבי החפץ חיים" חלק ג, עמ' כו-קכו: "זכרנו בשעה שממשלת האנגלית הציעה את הדקלרציה הבלפורית, היה החפץ חיים שמח מאד בזה, והיה אומר, כי רואה בזה אתערותא דלעילא בענין הגאולה, ודבר אז דברי אור החיים הקדוש בענין 'וקם שבט מישראל', עיין שם¹⁰²...". וראה עוד בספר "מאיר עיני ישראל" חלק ד, עמ' 548. בעל ה"אמרי אמת" באגרת לחתנו כתב ש"היא בשורה משמחת לב". ולימים יתגב חתנו הרב יצחק מאיר לויין, שהוא "רמו מאת ההשגחה העליונה לפקוד את ארצנו הקדושה"¹⁰³.

אור ישראל וקדושו, מִן הַרְאִי"ה קוֹק זצ"ל, הקשיב רב קשב והביט בעיניים חודרות על המתרחש ולא נח לרגע. הוא יצא לפעול עם א-ל (עי' ויקרא-רבה כז, ב). עין בעין הביט אל

100. וכך המשיכו תכיפות מאורעות הגאולה: בז' באייר ה'תרפ"ה התקיימה ועידת סן-רמו (איטליה), שייצגה את רוב מעצמות בעלות הברית, קיבלה את הצהרת בלפור. בכך חזרה והוענקה הכרה, בינלאומית הפעם, בזכויות העם היהודי על ארץ ישראל על שני עברי הירדן. בי"ד בתמוז ה'תרפ"ה הצטרפה אמריקה להחלטת סן-רמו. בכ"ח בתמוז ה'תרפ"ב אישר אף חבר-הלאומים את החלטת ועידת סן-רמו, רק שאופן שרירותי כרתו את עבר הירדן המזרחי מן ההכרה. וראה עוד בספר צניף מלוכה למו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל, במאמרו הגדול היסודי "זכותנו על ארץ ישראל", במיוחד מעמ' 226 ואילך.

101. כעבור שנים ספורות יחל העם הבריטי לצד הערבים להתנכל ליישוב היהודי בארץ ישראל ויתחיל, אמנם בהדרגה, אך בקצב מתגבר, המאבק בבריטים עד לגירושם מהארץ.

102. אור-החיים הקדוש כד, יז בענין "בעתה - אחישנה", בדרך שתבוא הגאולה.

103. נתפרסם ב"קול ישראל" בטאונה של "אגודת ישראל" בירושלים, ט"ז בכסלו ה'תרצ"ג.

עין ד' אל יראיו, וקיבל על עצמו את הצורך לפעול "מלמטה". מכל האגרות והכרוזים שכתב באותה עת ניתן ללמוד הרבה על הסתכלותו על ההצהרה ועל מה שלדעתו זו חייבה את שלמי אמוני ישראל ואתו בפרט, לפעול.

אמנם מעניינים במיוחד דבריו אודותיה כפי שנכתבו בפרספקטיבה, שתיים-עשרה שנים מאוחר יותר, כשנפטר הלורד בלפור. הרב ראה את חלומו של בלפור כחלום של איש קטן החולם למען עם גדול, כמו שר המשקים בשביל יוסף: "חלומות של לא גדולים הנוגעים לענינים גדולים".

לאחר מאורעות ה'תרפ"ט, התחלפה ממשלת בריטניה ועלתה ממשלת הלייבור. ראש-הממשלה מקדולנד ושר המושבות פספילד, ימ"ש, עשו שורה של צעדים במטרה לשחרר את בריטניה מהבטחותיה ליהודים. באופן סמלי, בלפור בדיוק אז מת. פספילד הניח "ספר לבן" המצמצם את שתי חירויות היסוד של היהודים בארץ-ישראל: העליה וההתיישבות. למרות "רגעי יאוש ומכשולות בארחות תחית האומה ושיבת שבותה", גם אז המשיך הרב לתלות הרבה בכוחה של הצהרת בלפור, ואמר אז, כי "למרות התמעטות דיוקנה במעשה", "כחה של ההצהרה יגדל ויאמץ למרות כל משטיניה הרבים". הרב סבר שמצהירי ההצהרה, גם אם התחרטו עליה ונעשו עויינים לישראל, לא יכולים עוד לחזור בהם. "חמיצותו של כורש לא יכלה לבטל את פעולת הצהרתו בשעתה, ככה לא יוכלו כל המתחמצים לבטל את הכח של ההצהרה"¹⁰⁴.

וכן כותב כעבור שנים רבות, בנו מרן הרצי"ה: "הצהרת בלפור... הנה מתוכה ובהמשכה ועל יסודה בא לידי גמר-בטויו השלם ביטולו של הקב"ה את שבועתו שלא יעלו בחומה של ארץ ישראל, בסילוקו הממשי את החומה על ידי גילוי הכרתם של שלטונות האומות", לנתיבות ישראל א, עמ' קי.

פעילות הרב להשגת הצהרת בלפור והקמת תנועת דגל ירושלים

מכתב זה לזוייצמן ולסוקולוב שנדפס לראשונה לפנינו, נכתב על-ידי הרב בשבתו על כס הרבנות בלונדון. מכתב זה מסמל כאמור את פתיחתה של תקופה חדשה בחיי ישראל בדורות, אך גם בחיי הראי"ה עצמו.

מרן הראי"ה, "הרב מיפו" תרם לא מעט להשגתה של הצהרת בלפור, וכפי שכותב כאן במפורש במכתבו, שבימי המלחמה גלה מגולה לגולה - משווייץ ללונדון, על מנת לפעול למימושה של הצהרה שכזו¹⁰⁵ ("מה מאד הייתי חפץ שיתגלגל על ידי - לפחות על ידי גלותי -

104. במאמר "לזכר הלורד בלפור", מאמרי הראי"ה עמ' 248-251.

105. ראה מאבני המקום יא, עמ' 61, דברי תלמידו הרב קניאל: "כי שליח ההשגחה העליונה הוא היה גם באותם הימים ההיסטוריים שלפני מתן הצהרת בלפור. הוא היה בזמן המלחמה בשווייץ. בקשו מלונדון שיבא שם לקבל עליו עול רבנות. הוא לא רצה. הוא חשש שאם יקבל רבנות בלונדון, אז לא יוכל מהר לשוב אל הארץ. בכל זאת כתב להם, בהיותו בטוח שתוצאות המלחמה העולמית תביאנה בכנפיהן ישועה לישראל, וצמיחת הישועה תתחיל ממדינת אנגליה הנאורה, לכן רוצה הוא להיות במטרופולין של המדינה הזאת, אולי יוכל במה שהוא לסייע ולעזור בהשגת זכות עמו על מולדתו", עיין שם על פועלו במפורט. וראה באגרות

איזו פעולה, או פעולות, לטובת עניני כלל עמנו ולעניני ארצנו הקדושה וישובה הרוחני והחמרי ביחודי". בכלל, גלה הרב מארץ ישראל "חמוש ברעיונות שונים לעבוד ולמשא" (אגרת תשלג)¹⁰⁶. ומעת שהושגה ההצהרה, אף שבעל-כרחו לא יכול היה עדיין לשוב לארץ, החל הרב במרוץ להפחת נשמה בגוויה הציונית, ובהרמת דגל התורה על נס הלאומיות. המלאכה איננה קלה כלל וכלל, ונתקלה בקשיים עצומים, כמעט מכל הכיוונים האפשריים¹⁰⁷. אך הרב בנמרצות, בנחרצות ובחריצות החל לפעול¹⁰⁸.

גולת הכותרת של העשייה של הרב היתה גיוס כל הכוחות הנשמעים לו, בארץ ובעולם, לטובת מגמה גדולה זו. כך למשל, בשוויץ, ששהה בה שנה ומחצה בראשית המלחמה, עמדו בראש ההתארגנות הזו, בנו הרצי"ה, בסט גאללן, ואוהדיו, מעריציו וחסידיו שדבקו בו אז, הרב הנויר בבאזל, ור' זלמן פינס בציריך. בארץ ישראל, פעל בתוך אנשי הישוב הישן, תלמידו אהובו הגאון ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל, ור' מנחם מענדיל פורוש, שאף הוא הכיר את הרב מימי שבתו ביפו. בלונדון פעל הרב עצמו, כמובן, ומשם התנהל הכל. ההתארגנות הזו לתנועה גדולה, מוכרת יותר בשם "הסתדרות ירושלים", ומאוחר יותר "דגל ירושלים". הרעיון ידוע: הכנסת שם ירושלים המבטא את הרוח בלאומיות, בציון ("ציונות"), שמבטא יותר את הצד המדיני של הלאומיות.

באותם ימים ממש, בירושלים, מחל הרב צבי פסח פרנק, מהלך חדש, בהכתרתו של הראי"ה להיות רבה של ירושלים, ברגע שיתאפשר שובו לארץ.

הראי"ה אגרות תתלב-ג, תתנב, תתנו, ובמאמרי-הראי"ה עמ' 332-331. וראה דברי הרב מאיר בר-אילן ז"ל בחזון-הגאולה עמ' שמ, ודברי הרצי"ה בשיחותיו מס' 14 סע' 15, ומס' 31 סע' 17-12, ומס' 59 עמ' 16-13, ובי"לשלושה באלול", א סע' סד ובקובץ "במערכה הציבורית" עמ' נח-נט ובמתוך התורה הגואלת חלק א, עמ' מ, מח; חלק ב, עמ' רפח. ראה גם באינצ' של הציונות הדתית כרך ה, עמ' 190-187. מועדי-הראי"ה עמ' שצא-שצד. ראה בספר חיי הראי"ה עמ' ריח-ריט. וכן: "הרב קוק וההתישבות החילונית - מסעות ומגעים", יעקב הדני, ירושלים ה'תש"ם, עמ' 71, הערה 2. "מוכיר הרב" לר' שמעון גליצנשטיין, עמ' לח-מ. שבחי הראי"ה עמ' קלט-קמ, ובספר "הראי"ה קוק" להרב-השר יהודה-ליב פישמן-מימון, עמ' קלד-ת. ¹⁰⁶. וראה בפרקים הנפלאים: "הרב שגלה", ו"הדוגל בירושלים", למור' הרב משה צבי נר"ה זצ"ל, כפי שנדפסו בספרו ליקוטי הראי"ה חלק א, עמ' 120-111.

¹⁰⁷. ראה אגרות לראי"ה אגרת פז מהמוכיר הראשי של ועד העיר האשכנזי של ירושלים, הרב ברוך ראובן שלמה הלוי יונגרייס, על הדאגה, כי בעקבות ההצהרה, ובעקבות כיבוש הארץ על ידי הבריטים, יש אופוריה של הצלחה בהגשמת הרעיונות הציוניים ויישובה של הארץ, אך תוך קיפוח צרכי הרוח והדת וכל המוסדות התורניים, וכי כל הממון נמצא אצל החילוניים. בתקופה זו החל מתח גדול בין דתיים לחילוניים בשל כך - ראה אגרות לראי"ה מאגרת פט ואילך. ומצד אחר: לאחר שקרא את תוכניתה של "הסתדרות ירושלים", מיצר הרב יהודה ליה הכהן פישמן-מימון, ששהה בניו-יורק, במכתב ששיגר אל הרב ללונדון, על כי הרב מקים תנועה חדשה. הוא מבקש להשתמש בתנועת "המזרחי" לשם הגשמת רעיון זה של הרב (מנגד - דעת הרב מובאת באגרת תתעה), שהוא מעיד כי "אנכי יודע, כי מחשבה זו תפעם זה זמן רב בלב כבוד-תורתו המלא אהבה רבה וקדושה לעמנו ולארצנו ולכל קדשנו" (אגרות הרב מימון חלק א אגרת קפד). וראה עוד שיחות הרצי"ה מס' 14 "שיבת ציון", סע' 15; מס' 74 "תשובת הדור", סע' 6.

¹⁰⁸. ראה בכל האגרות של הרב, הסמוכות ונראות לתאריך של הצהרת בלפור.

האגרת

באגרת שלפנינו, עוד לפני שקרם עוד וגידים רעיון "הסתדרות ירושלים", מציע הראי"ה לפני נשיא הפדרציה הציונית בבריטניה, הד"ר חיים ויצמן (ה'תרל"ה-ה'תשי"ג, לאחר מכן מנהיג התנועה הציונית ולימים נשיאה הראשון של מדינת ישראל) ולסופר העברי, המדינאי, נחום סוקולוב (ה'תרי"ט-ה'תרצ"ו, חלוץ העיתונאות העברית ומראשי הציונות המדינית, עורך עיתון "הצפירה"), שעמדו בראש ההתארגנות הרשמית להשגת הצהרת בלפור, להקים ישיבה גדולה בארץ-ישראל, כצעד ראשון בבנין התחיה הלאומית ברוח ישראל סבא בארץ-ישראל, שזה עתה בוסר כי בריטניה הגדולה רואה בעין יפה את זכותו של העם היהודי בה¹⁰⁹.

תשובת שני המכותבים אל הראי"ה

הקשר בין ויצמן וסוקולוב לבין מרן ראי"ה היה קשר רצוף ואלו נפגשו פנים אל פנים בלונדון, ושוחחו ביניהם, כפי שעולה גם מן המכתב הזה. על כן תשובת השניים להרב איננה ידועה במלואה. אמנם, הדים מרוח תשובת השנים ניתן אולי ללמוד משני דברים שעלו לפנינו בעיונינו בענין זה:

א. בספרים "מועדי הראי"ה" למו"ר הרב משה צבי נריה וצ"ל, עמ' שצו-שצו ושוב ב"ליקוטי הראי"ה" א, עמ' 117, מובאת לשונו של סוקולוב ממכתב כתוב בכתב-ידו וחתום בחתימת ידו, מיום ה' בטבת ה'תרע"ח, שבועיים וחצי אחר כתיבת מכתבו של הרב, ובו הוא כותב דברים שמו"ר מגדיר שם "תשובה דיפלומטית של מי שקרא ושנה בילדותו, המטילה את כל העול על כתפי הרב": "לא עלינו מלאכת-הקודש לעשות. כלי שמשמשים בו חול, אין משתמשים בו קודש. אנו אנשי חול... על כבוד תורתו החובה והמצוה לקדש את תנועת התחיה בדברים שבכתב ושבעל-פה". הרב נריה קישר בין מאורע זה לבין כתיבת הרב את הפסיקה בפנקסו בלונדון¹¹⁰ (השמיני מבין "שמונת הקבצים") שנדפסה באורות התשובה טו, יא, כי הוא מצפה ליום ש"כל בוני האומה יבואו לעומק-האמת, אל התוכן האצילי, המקודש, האלקי, של האומה...".

ב. הופעת המיוחדת של הגרי"מ חרל"פ אצל פרופ' וייצמן בבואו לירושלים בשנת ה'תרע"ח כראש ועד הצירים, היתה מן המפורסמות. הודות למרצו הרב ועוז-רוחו שלא ידע חת הציל את כבוד הישיבות והתתיים. מאז היו לו כמה קשרים עם וייצמן שכיבדו והעריצו, כנושא דגל התורה בישראל ברמה. בספר הד הרים מהדו"ב, אגרת לד, מכ"ט תמוז תרע"ח, אנו מוצאים שהגרי"מ בירושלים, ניסה לפעול בהשמעת דברים אצל אוזנו של ויצמן אשר עשה באותה עת בארץ, בכמה שיחות ביניהם, עד שזה מעיד על ויצמן ש"הנהו מסור אלי בהתמסרות הכי גדולה". הגרי"מ אף הוא מציע לפני הרב להקים ישיבה מחוץ לירושלים¹¹¹ על בסיס תוכניתו של הראי"ה שילמדו בה כל מקצועות התורה וינהרו אליה מכל רחבי תבל. "בענין הכנסת זרם

109. ראה עוד שיחות הרצי"ה מס' 14 "שיבת ציון", סע' 15.

110. "קובץ קטן" (ח) סע' רכד.

111. באגרות לראי"ה אגרת צג מציע אחד מגדולי חכמי ירושלים, הרב ר' שלמה מנחם ויינטרווייב, להקים את הישיבה הזו בחברון.

הק' של קדושת קדשנו בבנין אומתנו, להמשיך על כל ענין (לאומי - ה.כ.) צורה של קודש. בהמשך הדברים בסוד שיחתנו בארתי לו (לויצמן), שרק הוא יכול לפעול לסבב הדבר להכניס זיקי קודש בלב אומתנו באופן שבנין אומתנו יבנה על טבעו האמיתי והפסיכולוגי הטהורה שלו, והוא התעניין מאד בהצעותי, והיתה תשובתו 'יאמן לי מר, כי עתה גם אני דוגל לזה, אבל דרוש לזה שיחות ארוכות, ועוד נקדיש עתים על זה'¹¹².

אולם על שיחות השניים לומדים אנו הרבה יותר מאגרת הברכה של הגרימ"ח לויצמן כשנבחר להיות נשיאה הראשון של מדינת ישראל, שלושים ושתיים שנה לאחר הצהרת בלפור. גם אגרת זו מובאת לפנינו.

הקמת ישיבה ביבנה - רעיון שכבר עלה בעבר

אודות הרעיון עצמו, להקים ישיבה ביבנה דוקא, ראה בספר "חיי הראי"ה" למו"ר הרב נריה זצ"ל, עמ' ריג-ריד, שבשנת ה'תרע"ד, טרם שגלה הרב מן הארץ, ביקר ר' רפאל שלמה גוץ ז"ל בארץ (ראה אודותיו שם ובמאמרי הראי"ה עמ' 475-479 בדברי הרב בתנוכת בנין בית המדרש למורים "מזרחי") ומסר יפוי-כח לרכוש בנודבו אדמה בכפר יבנה על מנת להקים ישיבה שם. מחשבתו היתה שהרב ינהל את הישיבה שהרי הרב שאף מאד להקים מרכז תורני רוחני ביישוב החדש¹¹³.

בספר מועדי הראי"ה עמ' שנב ואילך, סוקר מו"ר הרב משה צבי נרי"ה זצ"ל את התגבשות רעיון הקמת ישיבה בארץ-ישראל, במוחו של הרב. החל מתקופת יפוף בה הגה את רעיון "הקמת ישיבה מרכזית לישוב החדש", "משאת נפשו" של הראי"ה, עד כי "עלתה בידו" אז "לייסד התחלה".

אמנם, לייסד ישיבה גדולה ומרכזית ברוח התחיה הלאומית, ועוד כדוגמת "כרם דיבנה" בדוקא, בהשראת רבי יוחנן בן-זכאי שביקש "תן לי יבנה ותכמיה" כבקשת נצח המבטיחה בכך את המשך התקיימות ונצחיות האומה הישראלית, כבר הגה בילדותו, כמו שהבאנו במוטו בראש המאמר, מעדות חברו מילדות.

לאור הפניה של הרב באגרת אשר לפנינו, המופנה למנהיגי הציונות המדינית, להקים ישיבה ביבנה, מענינים במיוחד דבריו שש שנים קודם לה, בשנת ה'תרע"ג, עת היה עוד בארץ-ישראל וכיהן בפועל כרבה של יפו, במכתבו ל"מזרחי" (אגרת תצו): "יש רעיון אחד, שאיננו רחוק מהתגשמות מעשית. יבנה הידועה בחבתה, אפשר כעת על ידי אמצעים ממוצעים לקנות חלק חשוב ממנה, ליסד בה מושבה, לפחות קטנה, ביחד עם ישיבה הדרה

112. ככ' במנחם-אב ה'תרע"ח פרסם הגרימ"ח "מכתב גלוי" בן ט"ז עמודים ביחס "אל מגמת פני האידיאל של מעלת כבודו מרן שליט"א להשתדל בכל עוז לייסד ישיבה עולמית בעיר קדשנו ותפארתנו ירושלים תובב"א, שיהיה איזה כח מכריע על תגבורת החול" (לשונו במכתב אל הראי"ה ללונדון, "הד הרים" מהד' אלון-מורה ה'תשנ"ז, סי' מב). מה חבל שמכתב גלוי זה איננו בנמצא, אף שנמצא לו גואל בשנת ה'תשל"ג שהוציא לאור מהד' צילום של המכתב והדפיסו כקונטרס עצמאי, דק בעוביו ומותניים עבות לו בדקות אמריו.

113. אגב, שם מזכיר הרב נרי"ה זצ"ל את קיומה של האגרת הנדפסת לראשונה להלן.

באיכותה, המתקרבת, כמה דאפשר לנו, לאותו החזיון המזהיר, המעודד את כל כחות חיינו הרוחניים, מהעבר הרחוק של "כרם ביבנה" (ברכות סג:), אשר עם כל קטננו הבלתי-משוער לעומת ענקי-אל (קידושין מ:), אלה, בנים אנחנו להם, ובעקבותיהם הננו חפצים ללכת. החילוננו כבר להתקרב לזה איזה צעד המביא לידי מעשה בעה"י, אבל המון כחות עוזרים צריכים לזה, והאגודות "המזרחיות" להן נאה להיות המתיצבות בכל חפץ-לב בראשיות של הגדוד הפועל והעובד. אולי יחנן ד' ותפץ הטוב הזה בידינו יצלה, להחל להשיב לישראל ברק אור קודש זה, המאיר לנו באורו למרות מרחקי-הזמנים ותמורות-החיים הרבות".

במסגרת פעילותה של תנועת "דגל ירושלים", עת שחבר ה"רצי"ה אל אביו בלונדון, על מנת לשוב עימו ארצה, לאחר שהסתיימה מלחמת העולם, כותב ה"רצי"ה מ-Westcliff שבאנגליה, אל ר' זלמן פינס היושב בציריך, שוויץ, אשר היה פעיל תנועת "דגל ירושלים" שם, והיה ממכותבי ה"רצי"ה התדיריים: "יש לחשוב אולי גם את גאולת הכותל המערבי וכל סביבותיו ואת גאולת הכפר יבנה או לפחות ה'כרם' וה'כניס אל יהוד אשר שם', שכבר התחילו בזה בעסקנות פרטית קטנה ולא עלה הדבר עד עתה, ועתה ראוי הוא... תשים הסתדרתנו הגדולה... לרכוש לו לישראל... מקום הצלת והמשכת עבודת רוחנו ופעולת חיינו הנפלאה, אחרי הריסות מעמדנו הלאומי-הממשי..."¹¹.

יוד על המכותבים ויחסי הרב עיחם

יחסי של הרב אל שני המכותבים היה יחס חם במיוחד. שניהם שנו בילדותם, וסוקולוב, המבוגר מבין השניים, אף נטל לעצמו את התפקיד לקרב בין החרדים לציונות, בהיותו ראש ההנהלה הציונית, ואף בימים של הקונגרסים הציוניים הראשונים. באגרות אחרות (כת"י) מכתיר ה"רצי"ה את הפרופ' ויצמן בתואר: "איש חי רב פעלים שר וגדול בישראל". ובאגרת תתק"ז (אותה כתב לו ויצמן בשובו ללונדון ממסעו לארץ ישראל אחרי ההצהרה): "גדול ליהודים ומרומם בעמים, רב העליליה". ולא פחות מכן את נחום סוקולוב, באגרת אחרת (כת"י): "החכם המרומם הסופר הגאוני, רם וגדול בישראל", ושוב באגרת א'ק: "מנהיג תחיתנו המדינית".